

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_228124

UNIVERSAL
LIBRARY

اخلاق کا شفی

یعنی

انتخاب اخلاق محسنی و اولاد سہیلی ملا حسین کاظمی

مقدمہ

از

کتاب مولوی حافظ جلال الدین احمد صحفری ندوی

ایم۔ آر۔ اے۔ ایس (لندن)

مطبوعہ مطبع انوار احمدی واقع الہ آباد

قیمت فی جلد عشر

اخلاق کا شفی

یعنی

انتخاب اخلاقِ محسنی و انوارِ سہیلی ملا حسین واعظ کا شفی

معه مقدمہ از

جناب مولوی حافظ جلال الدین احمد جعفری زینبی

ایم۔ آر۔ اے۔ ایس (لندن)

باہتمام سید عبدالواسع جعفری

در مطبع انوار احمدی واقع الہ آباد پریورن طبع گروید

(حقوق تالیف محفوظ ہیں) قیمت فی جلد ۵۰

دفعہ اول

فہرست مضامین انتخاب کا شفی

صفحہ	مضامین	صفحہ	مضامین
۵۷	صحبتِ اختیار	۱	مقدمہ - ملاحسین واعظ کے حالات
۶۰	اجتناب از صحبتِ اشرار	۳	انتخابِ اخلاقِ عسفی - حمد
۶۱	انتخابِ التوارِ شہیلی - حمد	۴	دعا
۶۲	آغازِ داستانِ راے داہ شہیلی	۶	شکر
۶۳	و بیرو پائے برہمن	۹	جہ و جہد
۷۲	وصیتِ نامہ	۱۳	عدل
۸۰	حکایتِ دو کبوتر بازندہ و نوازندہ	۲۰	سختاوت و احسان
۹۳	حکایتِ باز تیز پر	۳۳	تواضع و احترام
۹۷	حکایتِ گریہ پیر زال	۳۴	امانت و دیانت
۱۰۳	حکایتِ درویش و پسر او کہ پشمشیر و نیزہ میل داشت	۴۰	وفائے عہد
۱۰۵	تمتہ حکایتِ زغن و باز	۴۳ (۱۱۳)	راستی و راستکاری (۱۱۳)
۱۰۹	حکایتِ پلنگ و شیر	۴۵	انجامِ حاجات
		۴۷	کتمانِ اسرار
		۴۹	افتنامِ فرصت و طلبِ نیکنامی
		۵۲	رعایتِ محفوق

ملا حسین واعظ کاشفی

مصنف اخلاق حسنی والنوار سبلی

ملا حسین بن علی الواعظ الکاشفی یکے از علمائے معروف و صاحب تصانیف زیاد است۔ مولدش در بیجق از مضافات سبزوار اتفاق افتاد و بیشتر ایام زندگی خود را در ہرات صرف نمود۔ در عہد سلطان حسین میرزا معروف بہ ابو الغازی بہمال و قارا ایام میگذرانید۔ ایں سلطان چون خودش ادیب و صاحب تصانیف بود در بارش محل اجتماع فضلا و ادبا گشت و کاشفی بسبب کمالاتی کہ داشت خیلے مقرب در گاہ شد۔ سلطان اورا نقیب ہرات منتخب کرد و در ایں منصب بود تا اینکه زندگی را وداع گفت علاوہ بر اینکہ در علم تفسیر بید طولائی داشت در علم ادب نیز گویے سبقت از ہنگامں را بود و در علم نجوم ہم مہارتے زیاد داشت۔ در مسجد جامع ہرات چون مشغول و عظیم میشد مردم از اطراف و اکناف برائے استماع جمع میشدند و از بس شہرت در ایں فن پیدا کرد تہب و واعظ اورا مسلم آمد از حالات بدایت او چیزے در دست نیست و کسے از سوانح نویساں ذکرے نکرده

سیہن
۱۱۱

مگر اینکے تاریخ و فائش رامیگویند در سال ۱۵۰۵ مسیحی رو سے داد۔
 از جملہ تصانیف کا شفی اخلاق محسنی است کہ در سال ۱۴۹۲ عیسوی
 آل راحب الفرمایش سلطان نوشت چون مرتب گردید باسم ابوالحسن
 یکے از فرزندان شاہ کہ باخلاق ظاہری آراستہ بود معنون گردانید چنانچہ
 خود در دیباچہ کتاب آورده ۵

شاہ ابوالحسن معین ملک ملت کا قباب در مقام احترام از مرہ خادمہ اوست
 چون چہل صفت برای سلاطین مستحسن میدانست از این رو اخلاق
 محسنی را بر چہل باب در آورد و این کتاب را بعبارتے شیریں و اسلوبی
 دلنشین نگاشت۔

یکے دیگر از تالیفات کا شفی انوار سیلی است کہ پراز موا عظمت
 و مضامین پسندیدہ میباشد اساس انوار سیلی را بر کلیلہ و دمنہ نہادہ کہ
 حکمائے ہند بطور خوشی و بوضع دلکشی بتخریر در آورده اند و حکیم دانای
 بید پایے برہمن بنام دابشلیم ہندی کہ مالک بعضے از بلاد ہندوستان
 بود بزبان ہندی تصنیف نموده و حکمت و ہنر را بہم امتزاج دادہ
 و صورت سخن را جہت میل اکثر طبایع یا فسانہ نگارش دادہ و از
 زبان و حوش و بہائم و طیور حکایات بیان نموده و در ضمن انواع
 فوائد حکمت و موا عظمت را نشان دادہ تا دانایرای استفادہ
 و ندادان برائے تفریح خاطر بخوانند۔ این کتاب را ابوالمعالی نصر اللہ
 بامر سلطان ابوالمظفر بہرام شاہ کہ از اولاد سلطان محمود غزنوی بود

از نسخہ عربی ابن مقفع بزبان فارسی در آورد و بواسطہ غرابت لغات
 و پیچیدگی عبارات و ایراد تشبیہات و استعارات چوں خوانندگان بہرہ
 ازاں نمی توانستند بردند از حرب الامر شیخ احمد المشہر بسببلی کہ مہر بردار
 بہرام شاہ بود کاشفی کتاب مذکور را لباس نو پوشانیدہ بعبارتے روشن
 جلوہ داد و انوار سبیلیش نام نهاد و این کتاب در سال ۱۰۵۰ عیسوی
 خاتمہ یافت۔ بعضے از تصانیف مشہور کاشفی جواہر التفسیر معروف بتفسیر
 حسینی مواجب علیہ روضۃ الشہداء سبعۃ کاشفیہ لب لباب و مطلع الانظار
 می باشد۔

انتخاب از اخلاق محسنی

بسم اللہ الرحمن الرحیم

اے! نام تو راحتِ روانا	وصیف تو فروغِ داستانا
یک ذرہ ز قدرت تو خورشید	یک نقطہ ز صنعت آسمانها
دانش بہ ستائش تو عاجز	قاصر بہ شناسے تو زبانها
از فضل تو عاجز ال قوی پشت	وز شدت تو ان ناتوانها
آنی تو کہ در کمالِ ذاتت	لال است زبانِ نکتہ دانها

صد آفریں جہاں آفریں را کہ این نیستی ہست نما را نمود از بود
 اوست۔ و سرمایہ دو گیتی کمین بخششے از دست جو داوست و دود
 نامعد و دبر فرستاد کافش باد! کہ ہر یکے بُرج و لائے را رخشندہ
 اختراند و برج رہنائی را فرخندہ گوہر۔ اما بعد پوشیدہ نامند کہ

دعاء

دعا عرض نیاز است بدگاہ الہی و درخواستن مرادات از فیض و
 فضل نامتناہی و ہر صاحب دوتے را کہ کلید دعا بدست آید پیرئینہ
 بوعده اَدْعُوْنِيْ اَسْتَجِبْ لِّکُمْ در اجابت بر روی وے کشادہ میشود
 و دعایا برائے تحصیل منفعت است یا برای دفع مضرت و سلاطین
 را از ہر دو نوع چارہ نیست۔

یکے جز منافع کہ نظام ملک و قوام سلطنت است ہر آئندہ آنرا
 بزاری و نیاز از حضرت غنی کار ساز درخواست باید نمود تا بضرعت
 بر سریر اُہت متمکن تواند بود۔

بر مسند نازکی نشیند بمراد آنکس کہ رہ نیاز بردل نکشاد
 دوم دفع مضرت کہ آل ہجوم خصم و غلبہ دشمن باشد یا بلا ہائے
 دیگر چون آلام و اسقام و آل نیز جز تبضرع و مہکا و زاری و دعا
 مسدفع نگرود۔

اے کہ خواہی کہ بلا جہاں را خری   جان خود را در نقص ندرع آوری
 با تضرع باش تا شادان شوی   گر یہ کن تا بے دہاں خندان شوی
 کین تضرع را بر حق قدر ہاست   واں بہا کا نجاست زاری لکجاست
 اے خوشا چشمے کہ آن گریان اوست   وی ہمایوں دل کہ آن بریان اوست
 آہنہ ہر گریہ ما خندہ ایت   مرد آخر ہیں مبارک بندہ ایت
 در اخبار آمدہ کہ دعائے بادشاہ عادل مستجاب است ہر تیر دعا
 کہ سلطان عدالت شعرا بکشاید بیشک بہد فاجابت و نشانی استجاب
 می رسد۔

آورده اند کہ در شہرے از بلاد اسلام چند شبانہ روز باران آمد
 بمثابہ کہ کار ہا بر مردمان دشوار شد و راہ آمد و شد فرو بستہ گشت
 منزل ہا روے بویرانی نہاد و دغدغہ در خاطر خرد و بزرگ افتاد جمعے از
 اہل تنجیم می گفتند کہ تمام این شہر بواسطہ کثرت آب خراب خواہد شد مردم
 دل از خانماں برداشتند و جزع و فزع در خلایق افتاد چون کار از حد
 گذشت و طاقت طاق شرجوع بسطان کردند و مرد عادل و
 پاکیزہ سیرت بود اہل شہر را تسلی داد و خود بجلوت درآمد و روے
 نیاز بر خاک نہاد فی الحال باران منقطع شدہ آفتاب برآمد و این دلیل
 روشن است کہ چون پادشاہ پاک اعتقاد بود و دل او با رعیت

راست باشد هر دعا که درباره خود و ایشان کند بشفرت اجابت اقران

می یابد

پادشاهی که نداد از ره لطف بر سرت افسر شاهنشاهی

هر چه می خواهی از او خواه که او دهدت هر چه از او می خواهی

شکر

شکر سپاس و ستایش باشد منعم را با انعام او و چون نعمت سلطنت
بزرگ ترین نعمتهاست پس سلطان باید که بشکر گذاری و سپاس داری
این نعمت قیام نماید و شکر هم بدل باشد و هم بزبان و هم به اعضا
و جوارح اما شکر بدل آنست که منعم حقیقی را بشناسد و داند که هر نعمتی
که بدو رسیده از فیض بے غایت و لطف بے نهایت اوست اما شکر
بزبان آنست که پیوسته بشکر گذاری حق را یاد کند و کلمه الحمد لله
بسیار گوید که گفتن این کلمه و قاست بشکر نعمت اما شکر بجوارح آنست
که قوت هر یک آن را در اطاعت منعم صرف کند و هر عضوی را از
اعضای بطاعتی که بر آن عضو مخصوص است مشغول کند مثلاً اطاعت چشم
آنست که نظر در مخلوقات بعبرت کند و در علما و صلحا بنظر عزت بنگرد
و درضعفا و زیر دستاں بشفقت بنگاه کند و طاعت گوش استماع
کلام الهی و اخبار حضرت نبوی علیه الصلوٰة والسلام و قصص اکابر دین

دیند و نضاح مشایخ اہل یقین است و طاعت دست احسان
 با فقیراں و محتاجاں و طاعت پائے رفتن بمساجد و معابد و مزارات
 اولیاء و تفقد درویشاں خالص و زیارت گوشہ نشینان بے طمع و
 علی ہذا و چون بحکم لَبَّيْتُمْ لَكَ يَا ذِي الْقُرْبَىٰ شُكْرًا كَثِيرًا سبب زیادتی
 نعمت است و حق سبحانہ ملك مال و جاہ و جلال اور زیادت گرداند
 شکر سوی شہر سعادت برد ہر کہ کند شکر زیادت برد
 آورده اند کہ سلطان سنجر ماضی می گذشت خر قہ پوشے بر سر راہ ایستادہ
 بود سلام کرد سلطان چیزے میخواند سرے در جنبانید و بزبان جواب
 وے نگفت درویش گفت سلام کردن سنت است و جواب
 سلام باز دادن فرض من سنت بجای آوردم تو چرا ترک فریضہ کردی
 سلطان از وے انصاف عنان باز کشید و باعث از در آمدہ فرمود کہ اے
 درویش بشکر گذاری مشغول بودم و از جواب تو غافل گشتم درویش گفت
 کہ اشکر میگردی گفت خداے را کہ منعم مطلق است و ہمہ نعمتہا دادہ
 اوست و ہمہ عطا ہا فرستادہ اوست

از ماہ تا بماہی و از عرش تا بفرش ہر ذرہ از و شدہ مستغرق نعم
 درویش پرسید کہ بچہ نوع شکر میگفتی سلطان جواب داد کہ بچلہ
 الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ کہ شکر جمیع نعمتہا دین کلمہ مندرج است

در ویش گفت که اے سلطان تو طریقه سپاس داری نمیدانی و وظیفه شکر
 گذاری بجای نمی آری شکر تو باید که بقدر فیضان نعمت الهی و مطابق
 موہبت نامتعلی باشد و روزگار دولت ترا حاصل و ایام شوکت
 ترا شامل است و نہ ہمیں باشد کہ یک نفس عندلیب لغتہ سر اے
 زبان را بر گلبن ائجلہ للہ مترجم داری و بس شکر سلاطین آن است
 کہ بہر چہ دارند شکرے کہ مناسب آنست بجای آرنند سلطان سبخر
 التماس نمود کہ مرا بر آن مطلع گردان در ویش گفت شکر سلطنت عدل است
 بر عموم عالمیاں و احسان با جمیع آدمیاں شکر فسحت مملکت و وسعت
 عرصہ ولایت طبع ناکردن در املاک رعیت و شکر فرماں روالی حق بخت
 فرماں بران شناختن و شکر پلندی بخت و بسیاری اقبال بر اوقات گاہ
 بجاک مذلت و ادبار رحم کردن و شکر معموری خزانه صدقات و خیرات
 راجت اہل استحقاق مقرر داشتن و شکر قدرت و قوت بر عاجزوں
 و ضعیفان بخشودن و شکر صحت بیماریاں ستم رسیدہ را از قانون عدل
 شفای کلی ارزانی فرمودن و خلاصہ شکر گذاری آنست کہ در حال خشم
 و رخصا جانب حق فرونگذاری و آسائش خلق را بر آسائش خود مقدم داری
 نیاساید اندر دیار تو کس چو آسائش خویش خواهی و بس
 سلطان ذوق سخنان در ویش دریافتہ خواست کہ از مرکب فرود

آید و وے رازیارت کند چوں در نگریت بیج جا در ویش را ندید
 و کس از وے نشان نداد بفرمود تا این کلمات را نوشتند و ستور گل
 روزگار خود ساخت ۵

پست حکیم صیقل آئینه دل است مقصود هر دو عالم از آل پند حاصل است

جد و جهد

جد سعی کردن است در تحصیل مطالب و جهد رنج بردن است
 در اکتساب مقاصد جد و جهد از اخلاق ملوک جهانگیر و سلاطین کشور
 ستان است و این صفت تابع همت بلند است هر چند همت عالی
 تر بود جد و جهد در طلب مقصود بیشتر واقع میشود مرد باید که همت بلند
 دارد و از تحمل مشقت نترسد چه حال از دو بیرون نیست اگر بجد و همت
 مقصود بدست آید فهو المراد و اگر در حجاب توقف بماند عذرا و بنزدیک
 عقلا واضح است و علو همت او در طلب مفاتر و ماثر بر همه ضماثر
 هویدا و لایح ۵

در طلب میکوشم اریا بکم زبے بخت بلند
 ورنیا بکم عذر من افتد بزرگان را پسند

در امثال حکمایه میزند که راست که موری کمر جهاد بر میان بسته بود
 از توده خاک که نقل آن آدمیاں را بکلفت میسر شدی ذره میسر

و در طرف دیگر میربخت مرغ بران گذر کرد هیأتی دید ضعیف و نحیف
 که بنشاط تمام دست و پایی میزد و در نقل کردن آن خاک جدی تمام
 و جمدی مالا کلام بجای می آورد گفت اے ضعیف پیکر این چه کار است
 که پیش گرفته و اینچه مهم است که در آن خوض کرده مورزبان بکشاد
 و گفت مرا با یکے از قوم خود نظریست و چون طلب وصال او کردم
 این شرط پیش آورد که اگر وصال ماداری قدم در نه و این توده خاک
 را ازین راه بردار حالا مستعد آن کار شده ام و میخواهم که بدان شرط
 اقدام نمایم و از عمده عهد بیرون آیم مرغ گفت این گمان که میبری
 بقدر آرزوے تونیت و این گمان که می کشی بقوت بازوے توینت
 مور گفت من غم این کار جزم کرده ام و قدم جد و جهد پیش نهاده
 اگر از پیش بردم فهو المراد و الا معذورم خویند داشت
 من طریق سعی می آرم بجا   لکن للذئسان الا ما سعی
 و امن مقصود اگر آرم بکفت   از غم و اندوه مانم بر طرف
 و رنشد از جمد من کاری بجام   من دران معذور باشم و اسلام
 فرید و رادر مبادی آیام سلطنت که ریاحین دولت در ریاض
 سعادت دمیدن داشت و ریاح شادمانی از مهب کامرانی وزین
 کرد اندیشه تسخیر بعضی از ممالک که در تصرف جمعی از مغلبان بود دید آید

این معنی را بارکان دولت مشاورت کرد جمع گفتند ای ملک ملکه داری
 آراسته و مبالغه بخیل و خواسته بے ضرورت غبارفتنه انگینتن و آتش
 تشویش افزون صواب نمی نماید از آنچه هست تمتعی بردار و ارتکاب
 مخاطره فرگذار۔

فریدون گفت قناعت مقتضای بهائم سرافکنده است و
 نشستن در کنجی از اقصای دنائت همت عجز و امانده مافردت
 وقت را که چون خیال سحاب گذرنده است غنیمت باید شمرد و در حصول
 آمال از رکوب احوال اندیشه نیاید کرد

که سلطنت نباید بست هر که ارغبت تن آسائست
 از مشقت کجا بر آساید هر که اہمت جہا نیانست
 آورده اند که ملکه پسر خود را بجر بخصمی فرستاده بود خیر آوردند که
 ملک زاده گاه گاه در راه زره از بر پیروں میکند و دوشب در یک
 منزل خیمه اقامت میزند پدر بد و نوشت که اے پسر حق تعالی که عزت
 را آفرید کلفت و مشقت را باں قوین ساخت و مذلت را که خلق کرد
 آرام و راحت را با او رفیق گردانید انکه عزت را بملوک داد و مذلت را
 بر عایا حظ پادشاه عز مملکت است و حظ رعیت امن و امان و احترام
 و این هر دو بخشش یکجا جمع نشوند لاجرم پادشاه باید که آسائش را و دست

کند و راحت با رعیت گزارد و اگر چنینی کنی با استراحت در می باید
ساخت و از عز ملک اعراض می باید نمود

لذت شاهی ترا بس راحت دیگر بخوے با وجود سلطنت سرمایه دیگر نخواه
یعقوب لیث خود را در بدایت حال در ممالک انگلیزی و خطرهای
کلی را ارتکاب کردی از آسائش نفس بر طرف بودی و از کشیدن
مشقتها یک نفس نیا سودی اورا گفتند تو مرد روی گری ترا باعث بریں
همه جفا کشیدن و خود را در غرقاب هلاک انگلندن چسیت مراد یعنی آید
عمر عزیز خود را در اصلاح روی و مس صرف کردن و روی تو چه پیشه
که در آن شریک بسیار باش را آوردن هدمن در آنست و هدمن
برای آن که خود را بمرتبه رسانم که کسی از انبای جنس من با من
شریک نباشد گفتند این همه بغایت صعب و کاری بسیار مشکل است
گفت من دانسته ام که شربت مرگ چشیدنی است و بار فنا و فوات
کشیدنی آنکه در کارے بلند تلف شوم به از آنکه در کارے پست بمیرم

لاجرم بدین جد و جهد رسید بدان منصب که رسید

می باش بجد و جهد در کار دامن طلب زدست مگذار
هر چیز که دل بدان گر آید گر جهد کنی بدست آید

عدل

عدل شحنه ایست ملک آرای و لمعه ایست نور افزای و ظلمت زدای و حق سبحانه و تعالیٰ بندگان را بدین صفت میفرماید حَيْثُ قَالَ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ عدل آنست که دادِ مطلوبان دهند و احسان آنکه مرہم راحتی بر جراحات مجروحان نهند و در خبر آمده که یک ساعت عدل پادشاه در پلہ میزان طاعت راجح تر است از عبادت شصت سالہ زیر آنکہ نتیجہ عبادت جز بعامل نرسد و فائدہ عدل بخاص و عام و خرد و بزرگ واصل گردد۔

آورده اند کہ یکے از سلاطین را داعیہ آن شد کہ حج خانہ خدا بگذازد و بقدم حرمت طواف حریم عزت بجای آرد اشراف مملکت و ارکان دولت بموقف عرض رسانیدند کہ اے ملک شرط ادا اے حج امنیت طریق است و سلاطین را دشمن بسیار باشد اگر با خیل و حشم غزیمت نمائی تمیہ اسباب ایشان درین راه دور و دراز تعذری تمام دارد و اگر بانکہ ملازمی توجہ فرمائی خطرات کلی متصور است و دیگر سلطان در بلد حکم جان دارد و در جسد و قتیکہ سایہ دولت آنحضرت از مفارقت عالمیان دور نشود ہرج و مرج پدید آید و تمام ہمہا خواص و عوام از سلطک انتظام بیرون رود سلطان فرمود کہ چون این سفر میسر نمی شود چوں کنم

که ثواب حج دریا بم و از میمنت این طاعت بهره مند گردم گفتند درین ولایت درویشی است که مدتها مجاورت حرم کرده و شصت حج با شراط آن بجای آورده حالادر گوشه عزلت نشسته است و درآمد و مشد خلق در بسته

گشته ز غوغای نطائق ستوه پائے کشید است بدانان کوه
شاید که ثواب حجی از تو او خرید -

پادشاه از صدق عقیدتے که با اهل اللہ داشت بخدمت درویش رفت و در اثنای سخن فرمود که مرا آرزوی حج از ضمیر سر برزده است و ارکان طاعت و مملکت صلاح در توقف می بینند و استماع اُفتاد که ترا حج بسیار است چه شود که ثواب یک حج بمن بفروشی تا تو بنوائی رسی و من بنوائی درویش گفت من ثواب همه جمارا بتو میفروشم بادشاه پرسید که هر حجی بچند مقرر میفرمائی گفت هر گام که در هر حجی برگرفته ام تمام دنیا و هر چه در دنیا است سلطان گفت از دنیا و متاع دنیا مقدار اندک پیش در تصرف من نیست و این بهای یک قدم نمی شاید پس حجی چگونه تو انم خرید و برین تقدیر بهای همه جمار در خیال چوں تو ان گذرانید درویش گفت شناها من همه جمای من پیش تو آسان است گفت چگونه گفت در قضیه مظلومی عدل کن و یک ساعت بهم داد خواهی

پرداز و ثواب آل بن بخش تا من ثواب شصت حج بتوب بختم و ہنوز من
صرفہ پرده باشم و دریں سودا سودے بسیار کرده -

یکے از فضیلت ہماے عدل آنت کہ خاک در اجزای سلطان عادل
تصرف نمی کند آورده اند کہ یکے از علما در مجلس مأمون حدیثی روایت
کرد کہ اعضاے پادشاہاں عادل در قبر متفرق نمی شود و اجزای ایشان
از یک دیگر نمیریزد مأمون فرمود کہ مرا در صدق حدیث نبوی شائبہ
ریبی نیست اما داعیہ دارم کہ نوشیروان را ببینم کہ او فی الواقع منظر عدل
بودہ و بر زبان ہجر نشان حضرت رسالت صلی اللہ علیہ وسلم گذشتہ کہ من
متولد شدم در زمان ملک عادل پس عزیمت بدان کرد چوں برسید
فرمود تا دہمہ نوشیروان بکشادند و بدانجا درآمد دید تازہ در خاک خفتہ
چنانچہ شخصی در خواب باشد و لوجی از زر بر سر وی آویختہ بود و بران لوح
نوشتہ کہ ہر کہ خواہد کہ خداے ملک او را بزرگ گرداند گو علمای زمان خود را
بزرگ دارد و ہر کہ خواہد کہ ملک او بسیار شود گو صفت عدل خود را بسیار
سازد مأمون بفرمود تا آل پند ہارا بنوشند و آل خاک را ببطر آلودہ
سرش بپوشیدند

عدل در دنیا نگو نامت کند در قیامت خوب فرجامت کند
اندریں عالم معظم سازدت چوں بدان عالم رسی بنوازدت
و از جملہ ارکان عدل اصنای کلام دادخواہ است یعنی گوش بر سخن
مظلومان کردن و روی عاطقت بساختن ہم ایشان آوردن و از انکہ

بسیار گویند ملول نباید شد و بتنگ نباید آمد زیرا که پادشاه حکم طبیب دارد و مظلومان بمشائے بیماراست مریض می خواهد که تمام احوال رئیس طبیب باز گوید پس اگر طبیب تمام سخن بیمار گوش نکند بر حقیقت مرض وے مطلع نشود و بے اطلاع مرض و تشخیص آن علاج چگونه توان کرده
 تو طبیبی و منت بیمارم حال دل از تو چه پنهان دارم
 آورده اند که بادشاهے بود در دارالملک چین بزبور عدل آراسته
 و نهال جاننش بصفقت نصفت پیراسته

ستم رازیان عدل را سودازو خداراضی و خلق خوشنودازو
 ناگاه آفتے بحس سامعه اوراه یافت و گرانی در گوش او پدید آمد
 ارکان دولت را جمع کرد و چنان زار بگریست که جمله حاضران از حال
 وے بگریه درآمدند و از برای تسلیه او تدبیر با اینگختند ملک فرمود که شما
 گمان نیرید که من برفوت حس سمع میگرم چه میدانم که عاقبت کار فطور
 و قصور بقوی و حواس راه خواهد یافت پس بر بطلان چیزے ازاں
 مرد خردمند چگونه اند و بگیس شود گریه من برای آنست که ناگاه مظلومی
 فریاد کند و صدای استغاثه او بگوش من نرسد او محروم باز گردد
 و من عند الله مواخذ باشم اما درین باب فکرے کرده ام بفرمایند
 تا در این دیار ندا کنند که کسیکه غیر داوخواه باشد جامه سرخ نپوشد

تابداں علامت ہر حال مظلومان اطلاع یابم و داد ایشان ملازمے
 انصاف و راستی بدہم ۵
 داد مظلومان بدہ مقصود محروماں برآر دین و دنیا را بدیں داد، بیش جمور داد
 و بسیار بودہ کہ بیک داد کہ دادہ اند و بفریاد مظلومی رسیدہ از
 عقوبت عقبی برات نجات یافتہ اند چنانچہ در اخبار آمدہ کہ سلطان ملک
 شاہ سلجوقی روزی بر کنار زندرود شکار میکرد زمانی بہت استراحت در
 مرغزارے فرو آمد از ملازمان سلطان ملک شاہ غلامی کہ حاجب خاص بود
 بدہی در آمد گا و سے دید کہ بر کنار جوے سپرید بفرمود تا اورا ذبح کردند و
 قدرے گوشت از اں کباب کرد و اں گا و از اں عجزہ بود کہ معیشت او
 با چہار ہتیم کہ داشت از شیر او حاصل می شد چون از اں واقعہ خبر وار شد
 از خود بے خبر گشت و بر سر پل کہ گذر سلطان بود منتظر نشست تا کہ کہ
 دولت ملک شاہی بر سید بر جست و عنان مرکب سلطان بگرفت ہماں
 غلام حاجب تا زیانہ بر آورد و خواست کہ اورا بزند و منع کند سلطان
 گفت بگذار کہ مظلوم وبے چارہ می نماید تا بنگرم کہ تظلم او چیست و داد
 او از دست کیست پس روے بر پیرزن آورد کہ چہ سخن گوئی پیرزن زبان
 بکشاد و گفت ای سلطان اگر داد من بر سر این پل نہدی بعزت و جلال
 احدیت کہ بر سر پل صراط تا انصاف خود از تو نستانم دست مخاصمت از

دامن تو کوتاه مکنم نیک اندیشه کن که ازین دوسرهل کدام اختیار میکنی سه
 انصاف خود و داد من امروز بده بدی به ازال بود که بستانندت
 سلطان از مهابت این سخن پیاده شد و گفت زنم را ای مادو
 من طاقت آن سهرل ندارم که بر توستم کرده صورت باز نمای تا داد تو
 از او بستانم گفت ای ملک بهی غلام که بجنور تو تا زبانه عقوبت
 بسر من کشید چشمه عیش مرا مکر ساخته است و گاوے که معیشت
 من و یتیمان من از شیرش مهیا شدے بکشته و کباب کرده ملک شاه
 بفرمود تا غلام را سیاست کردند و عوض یک ماده گاؤ و او مفتاد گاؤ
 از حلال ترو جے بدو دادند بعد از چند گاه که سلطان وفات کرد پیرزن
 هنوز در حیات بود نیم شبے بسر قبر وے رفت و روے نیاز بقبله دعا
 آورده گفت الهی این بنده تو که درین خاک ست و قتی که من در مانده بودم
 دست من گرفت حالا او در مانده است تو بکرم خود دستگیری او کن
 من بیچاره بودم او با عاجزے مخلوقیت خویش بر من به بخش و این زمان
 او بیچاره است تو با قوت خالقیت خود بر او به بخشای یکے از جمله عباد او را
 بخواب دید پرسید که خدای تعالی با تو چه کرد فرمود اگر دعای پیرزن
 بفریاد من نرسیدی از چنگال عقاب عقوبت خلاصیم نبود ای سه
 گفت که بزرگدراں گنده پیر گر بدعایم نشدی دستگیر

بے نظیرِ محبتِ بادشاہ   حالِ منِ غمزدہ بودی تباہ
داد من اور ایدِ عا رہنمود   فیضِ دعائیش در رحمت کشود

رکنے دیگرِ خلوص نیت است در باب رعیت و بہ نیکِ خواہی ایشان
مائل بودن چہ نیت پادشاہ را در این باب اثرے تمام است اگر نیت
عدل کند برکت و جمعیت درست دہد و اگر بخلاف این باشد برکت از
موصول برداشته شود و عقد جمعیت رعیت گسیختہ گردد۔

آوردہ اند پادشاہ قباد روزے در شکار از لشکر جدا افتاد و ہوا
گرم شد و او از تشنگی بے طاقت گشتہ ہر طرف می نگریت و سایہ و چشمہ
می طلبید از دور سیاہی بنظرش درآمد کہ بدال طرف را ندخیمہ کمنہ دید
در میان بادیہ زدہ و پیرزنی با دختر خود در سایہ آل نشستہ چون قباد در
رسید آل زن از خیمہ بیرون دوید و عنانیش گرفتہ فرود آورد و ما حضری
کہ داشت حاضر گردانید قباد تناول فرمود و آبے بیاشامید خواب برو
غلبہ کرد چون از خواب درآمد بیگاہ شدہ بود شب ہماں جا اقامت نمود
بعد نماز شام گاوے از صحرایامد و دختر کآن زال آن گاو را بدوشید
شیر بسیار حاصل شد چنانچہ قباد را عجب آمد و با خود گفت این جماعت
بہ جت آل در صحرایامدند تا کسے را براسرار ایشان اطلاع نباشد
ہر روز چندین شیر از گاوے می گیرند اگر در ہفتہ یک روز بہ سلطان دہند

مال ایشان را غلظت نه میرسد و خزانه را توفیری می شود نیت کرد که چون
 بدار الملک برسد آن مواضع بر رعیت نهند چون صبح شد دخترک
 گاؤ را بدوشید اندک شیر درآمد فریاد برآورد و پیش مادر دوید که اے
 مادر روعے بدعا آر که پادشاه مانیت ظلم کرده است قباد تعجب نمود
 و گفت از چه دانستی گفت هر بابداد گاؤ ما بسیار شیر دادی امروز اینقدر
 بیش نداد هر گاه که پادشاه نیت بد کند حق سبحانه برکت بر دارد قباد
 گفت راست گفتی و آن نیت از دل دور کرد و گفت برو و گاؤ را
 بدوش پس دختر برخواست و دیگر باره گاؤ را بدوشید شیر بسیار حاصل شد
 یارے دیگر پیش مادر دوید مژده نیکویتی پادشاه بوی رسانید ازین جا
 گفته اند که ملک عادل بهتر است از ابر بارنده و آفتاب تابنده حکیم
 فردوسی گوید

هر آن نم کنز ابر بهاراں بود	در اندیشه شهر یاراں بود
چو بدگرد و اندیشه پادشاه	نیابد زمیں نم بوقت از هوا
چو عادل بود شته ز سختی منال	که عدلش به است از فراخی سال

سخاوت و احسان

سخاوت سبب نیکنامی و احسان موجب دوستکامی و نجته

فرجامی است. و هیچ صفت آدمیاں را و خصوصاً اشرف و مجاویز ایشان
 را به از وجود و سخا نیست. **بیت**

شرف مرد بچود است و کرامت بسجود بر که این هر دو ندارد و عدش به ز وجود
 در خبر آمده که سخا درختی است در بهشت و بحقیقت نهالیت پرکنار
 جوئبار خوشنودی حق سبحانه تعالی رسته. و شاخ او در سر فرازی باطله
 علیین پیوسته. و شگوفه او نیکنامی دنیا است و میوه او کرامت
 و فضیلت عقیقی. **بیت**

این سخا شایسته از باغ بهشت و اے او کین شاخ را از کف بهشت
 از حکیمه پرسیدند که عیبی که مجموع هنر باید و مخفی ماند چیست؟ جواب
 داد که بخل باز سوال کردند که هنرے که همه عیبها را بپوشد کدام است؟
 گفت سخا. **شعر**

هنر سخا است و گر جمله دست افرازند اگر ترا بر انگشت خویش صد هنر است
 یقین بیاید دانست که تا مال را از قید اساک مطلق نگردانند
 تو سن مفاخر و معالی بقید در نیاید. **شعری**

تجربه کردم ز هر اندیشه نیست نکوتر سخا پیشه
 خاص ز هر کرم آمد درم بر گذر قافیه اینک کرم
 اسکندر از اسطو پرسید که سعادت دین و دنیا در چه چیز است

گفت در جود و کرم - آما سعادت دین آنست کہ ہر کہ یک حسنہ بیارد
 اور احق سبحانہ تعالیٰ وہ حسنہ کرامت کند - نظم
 آنکہ ترا تو شہ رہ میدہد از تو یکے خواہد و دہ میدہد
 بہتر ازین مایہ متاعیت نیست سو دکن آخر کہ زیانیت نیست
 اما سعادت دنیا آنست کہ مرغ دل خلق را بکرم صید تو ال کرد - چون
 دل کہ سلطان است در قید کسے افتاد قالب بہ تبعیت قلب در دم می افتد
 و چون کریم مالک الرقاب جمعے شد ابواب سعادت برو کشادہ و اسباب
 مرادات برائے او آمادہ شود -

و از فضیلت جود یکے آنست کہ دلمائے خلایق جو انفراد را
 دوست دارد - ہر چند کہ اذا احسان ایشان بہرہ بدیشان نرسیدہ
 باشد - مثلاً اگر مردم خراسان بشنوند کہ در عراق مردے کریم و
 جوان مرد است ہمہ اورا دوست خواہند داشت - و برو آفرین
 خواہند گفت - بلکہ اگر کریمے را کہ در قید حیات نباشد یا و کنند ہمہ کس
 شنائے او گویند - چنانچہ حاکم طائی را کہ در تاریخ تالیف این رسالہ
 کہ صد و ہفت سال است از وفات او قریب نہ صد و چہل و پنج
 سال گذشت ہنوز بہار ذکرش بریا حسین آفرین آراستہ است
 و چمن نیکنایش بہ پیرایہ شنا و تحسین پیراستہ - فرد

نماند حاکم طائی و لیک تا بابد بماند نام بلندش بہ نیکوئی مشہور
 آورده اند۔ کہ چون آوازہ جو امردی حاکم جزیرہ عرب را تادار الملک
 یمین فرو گرفت۔ وصیت سخاوت او بہ ولایت شام و مملکت روم
 رسید۔ والی شام و حاکم یمین و بادشاہ روم بعداوت او برخاستند
 چہ ہر یک از ایشان دعوی سخاوت کردندے۔ و لاف جواں مردی
 زدندے۔ و ذکر حاکم بزبان اہل زمان پیشتر جاری بود۔ و طنطنہ
 کرم و جو و وے در ہمہ اطراف سائر و ساری۔ شعر

ایر در یاد دل زدست جو او در انفعال

مال عالم زیر پایے ہمت او پائمال

پس ہر یک از ایشان با او بطریقہ سلوک کردند۔ اولاً والی شام
 خواست کہ اورا بیازماید۔ کس فرستاد۔ و از وے صد شتر سرخ
 موے سیاہ چشم بلند کوہان طلبید۔ و مثل آل شتر در وادی عرب
 نادر باشد۔ و اگر یافت شود بسیار گراں بہا بود۔ فی الواقع در الوقت
 این نوع شتر در رمہ حاکم نبود۔ چون کس یا دشاہ شام بحاکم رسید
 و پیغام والی را گذرانید۔ حاکم دست قبول بر سینہ نہاد۔ و در جواب
 آل سمعاً و طاعتتہ بزبان راند۔ فرد

بہر چہ امر شود چاکریم و دولت خواہ بہر چہ حکم زد و بندہ ایم و خدمتگار

پس ایچی را بمنزل نیکو فرود آورد۔ و اسباب صنیاقت چنانچہ
 فراخو را حوال او بود مہیا گردانید۔ و بفرمود تا در قبائل عہد
 منادی کردند کہ ہر کہ مثل این شتر بیاورد بہ بہائے تمام از و بخرم۔
 و بمیعاد دو ماہ بہا بدور سامخ۔ حاصل کلام بدیں طریق صد شتر قرص کرد
 بسطان شام فرستاد۔ چون ملک شام بریں حال اطلاع یافت
 انگشت تعجب بدندان تحیر گرفتہ فرمود کہ من این اعرابی را می آزمودم
 و او خود را بواسطہ مادر قرص انداخت۔ پس ہماں شتران را متابع
 مصر و شام بار کردہ بدست ہماں ایچی باز گردانید۔ و چون شتران
 رانزد حاتم آوردند باز بفرمود تا منادی کردند کہ ہر کہ شترے
 بمن دادہ بیاید۔ و ہماں شتر خود را با نچہ بار دارد بگیرد و برد پس
 آل صد شتر را بار بخداوند آل داد۔ بیچ چیز برائے خود باز نگرفت
 خبر بسطان شام رسید۔ گفت این ہمہ مروت نہ خداؤمی زاد است
 و سخاوت حاتم را مسلم است۔ فرد
 آوازہ سخاوت و احسان حاتم آخردیں جہاں بعبت بر نیامدہ است
 دیگر عظیم الروم کہ اورا ہر قل گفتندے چون دبدبہ جو حاتم شنید
 متفحص اخبار و متحسس احوال وے گشت بسع وے رسانیدند
 کہ حاتم مر کہے دارد باد پائے و بارگی جہاں پیماے۔ چون تیر خدنگ

و چون عمر گرامی زود رو - اسپے کہ بگرم روی بآتش دم
 مشابہت زودہ - و از تیز گامی بابا و طریق ہمراہی سپردہ - نظم
 چو اشک عاشقان گلگون و خوش رو جہاں پیمانہ از ششبدیزِ آخرو
 بوقتِ حملہ برق آسا جہندہ بگاہِ پویہ چون صرصر روندہ
 قیصر وزیر خود را گفت کہ خبر سخاوتِ حاتم در عرب و عجم فاش
 شدہ وصیت جو انمردی و مردیش از قاف تا قاف فرد گرفتہ - من
 شنودہ ام کہ بدین صفت اسپے دارد - میخواہم کہ نقدِ او را بر محاکم اعتبار
 بیازمایم - و صورتِ دعویٰ او را در محکمہ معنی امتحان نمایم - کس از
 پے آں مرکب بقبیلہ طے فرستم - **شنوی**
 من از حاتم آں اسپ تازی نژاد بخواہم گر او مکرمت کرد و داد
 بدانم کہ دروے شکوہ می است و گر رد کند بانگِ طبل تہی است
 پس ایچی بخت آں مرکب با شحف و ہدایا کہ لائق حاتم بود - فرستاد -
 و اندک زمانے را رسولِ ملک روم بقبیلہ طے رسیدہ در حوالی و منازلِ
 حاتم نزول نمود - قضارا مقارن رسیدنِ ایچی ابرے پدید آمد و باران
 و برف باریدن گرفت - حاتم مہمان را دلداری نمودہ بمنزل شائستہ فرود
 آورد - و فی الحال بفرمود تا آں اسپ را بکشتند - و طعامے میا کردہ
 نزد مہمان آوردند - و بعد از فراغتِ طعام اسبابِ استراحت مہیا ساختہ

حاکم از خیمہ بروں رفت۔ و آن شب از بیچ نوحے سخنے ننگہ منتشت
 علی الصباح کہ حاکم بجز خواہی آمد ایچی مشور قیصر باہدایا کہ فرستادہ بود
 بحاکم نمود۔ چوں حاکم بر مضمون آن اطلاع یافت بغایت اندیشہ مند
 گشت۔ ایچی بفرست اثر ملالت بر چہیں حاکم مشاہدہ فرمودہ گفت
 اسے جوال مرد اگر در دادین اسپ مضائقہ داری از جانب ما نیز چندال
 مبالغہ نیست۔ حاکم جواب داد کہ مرا ازیں جنس اسپ اگر ہزار باشد و
 کتر کسے از اہل روزگار از من طلبد بیچ وجہ مضائقہ در چیز تصور من
 نیاید۔ خصوصاً سلطان عظیم الشان مرا بطلب یک اسپ معزز ساختہ
 و بخت ایں جزوی خدمت رسول بزرگے ارسال نمودہ۔ اندیشہ من
 از تحیر است و تفکر۔ من از غایت تحسّر کہ چرا زود تر خبر نیافتم۔ تا آن
 اسپ را تلف نہ کردے۔

مشوی

من آن باد رفتار دلدل شتاب	ز بہر شاد ووش کردم کباب
کہ بد ظلمت ابراز پیش و پس	بسوے رمہ زہ نمی یافت کس
بنوعے دگر روی و راہم نبود	جز آن بردر بارگا ہم نبود
مروت ندیدم در آئین خویش	کہ مہماں بچند دل از فاقہ ریش
مرا نام باید در اقلیم فاش	دگر مرکب نامور گو مباحش
پس اسپان تازی و تہرکات مجازی بہت سلطان روم فرستاد و	

رسول را نیز از تحفہ ماے آل دیار بہرہ مند ساختہ بچو بہتر وجہ روانہ کرد
چوں ایلیچی آمد قیصر از فحواے حال خیر یافت و صفتِ انصاف پیش آورده
گفت - کہ آئینِ مروت و قاعدہ فتوتِ حاکم را مسلم است - قطعہ
تو اں گفت کا مروز نبود بعالم جزا و شہر یارِ دیارِ مروت
زر وے جواں مردی و مہربانی برو ختم شد کار و بارِ فتوت
دیگر حاکم مین - بادشاہے بود - صفتِ کرم و سخاوت برو غالب
و خصلتِ احسان و مروت برو مستولی ہموارہ موائد النعام او ہر اے
خاص و عام نہادہ و فوائدِ اکرامش بہبت محتاجاں دور ماندگاں آمادہ بیت
چو درتِ جود و بخشش بر کشادے ز عالم رسم خواہش برفتادے
می خواست کہ خیر نام کرم او بر زبان نامذکور نشود - و غیر از صفتِ
جود و سخاے او در اطرافِ عالم مشہور نگردد - و بدین سبب ہر کہ
در پیش او صفتِ حاکم کردے - آتشِ غضبش اشتعال نمودہ بایداے
وے مشغول گشتے و گفتے حاکم مردے صحرائِ نشین است - از جملہ رعیت
ولایتِ من - نہ اورا رتبہٴ مملکت داری و نہ منصبِ فرمانروائی - نہ فتوت
جہانگیری - و نہ بازوے کشور کشائی - شعر
نہ اورا خزانہ است و نہ تخت و تاج نہ باجش کسے می دہدے خراج
پیدا است کہ از دستِ او چہ کرم آید - و ہر اسپ و شتر و

گو سفندے چند کہ واروچہ مقدار کرم نماید۔ من انچہ در سائے حاصل
حاکم باشد در روزے بسائل میدہم۔ و صد برابر خوان او در یک
چاشت پیش مہمان می نم۔ مصرع

ببین تفاوت رہ از کجاست تا کجا

القصہ ملک بین روزے جسٹے عظیم ساختہ بود۔ و طرح دعوتے بادشاہا
انداختہ۔ تمام روز چوں آفتاب بہ زرخیشی مشغول بود۔ و مانند ابرو گوہر

فشاں اشتعال می نمود۔ ناگاہ در اثنائے این حال۔ بیت

ویر ذکر حاکم کسے باز کرد و گر کس ثنا گفتن آغاز کرد

ملک ازاں برنجید۔ و عرق حسدش در حرکت آمدہ با خود اندیشہ کرد
کہ ہیچ گو نہ زبان اہل زمان از ذکر حاکم خاموش نیست و صفت
نکوکاری و مہمانداری او بر دل مردمان فراموش نئے پس ہماں بہتر

کہ بدستکاری ملاح فکر کشتی عمر او را در غرقاب فنا فگنم۔ و بددگاری
اُستاد اندیشہ رقم نام او را از لوح زندگانی محو کنم۔ بیت

کہ تا ہست حاکم در ایام من یہ نیکی نخواہد شدن نام من

در پایے تخت او عیار پیشہ بود کہ برائے یک درم صد خون ناحق را
میاں بر بستے۔ و با مید اندک فائدہ شیشہ دل بسیار کساں را

بہ سنگ جفا شکتے۔

القصہ شاہ یمن اور اطلبیدہ بمواعد خسر وانہ مستقر ساخت
 براں آورد کہ خود را بقبیلہ بنی طے رساند۔ و بہر حیلہ کہ داند و بہر شعبہ
 کہ تواند حاتم را نیست و نابود گرداند۔ عیار متعہ قتل حاتم شدہ متوجہ
 قبیلہ طے گشت و بعد از مدتی بدان سر منزل رسید۔ تا جوانے خوشخوے
 نیکو روے کہ سیمای بزرگی از جہتہ او تاباں و فر فرخندگی در ناھیئہ
 او درخشاں بود ملاقات کرد جوان از روے مہربانی و شیریں زبانی اورا
 پرسش کرم نمودہ پرسید کہ از کجای آئی و یکجای روی عیار پیشہ جواب
 داد کہ از زمین می آیم و عزیمت شام دارم۔ جوان التماس نمود یک آشپ
 بقدم کرم و ثاق مرا مشرف ساز تا ما حضرے کہ باشد بنظر شریف رسانم۔
 و بدین لطف کہ کلبہ مرا بنور حضور خود بیارے منت دار شوم۔ مہر صر ع
 زور در آے و شبستان ما منور کن

آں عیار بخوشی و دلجوئی بستہ آں جوان شدہ روے بمنزل وے نداد
 و ازاں جوان رسم ضیافت و شرط مہمانداری بر وجہ تقدیم افتاد کہ ہرگز
 آں عیار را در خاطر خلور نکرده بود۔ و در ضمیر او نگذشتہ و میزبان لفظ
 بہ لفظ تکلفہ دیگر می نمود۔ و مطعومات گوناگون و مشروبات زنگارنگ
 ترتیب می فرمود۔

بیت

ہر نفسے بر سر خوانش نگر خوردنی خوب تر از یک دگر

و مہاں ساعت بساعت بدل آں جواں را تحسین میکرد۔ و بزبان
 ثنا و آفرین اومی گفت۔ بیت

تبارک اللہ ازین مردمی و خوشخوئی گذشتہ زہمہ نیکواں بہ نیکوئی
 بریں منوال تا شب تیرہ بیاباں رسید و صبح روشن روئے از افق
 مشرق آغاز طلوع کرد۔ مہمان باو دیدہ ہائے گریباں و داع میزباں را
 میاں در بست۔ و بزبان نیاز مضمون این بیت جگر سوزد لگداز ادا
 می کرد۔

بیت

دلہ می سوزد از داغ جدائی چہ بودے گر نبودے آشنائی
 جواں بمبالغہ بسیار در خواست می کرد کہ دوسہ روزے اینجا اقامت
 نماے۔ و مرد عیار بالواع عذر ہا متمسک شدہ می گفت۔ بیت

نیارم شد البتہ اینجا مقیم کہ در پیش دارم منہ عظیم
 جواں گفت مرا تشریف محرمیت ارزانی دار۔ و منہ کہ بہت یا من
 در میان آر۔ شاید کہ مددے تو اتم کرد۔ و ہمراہی بجائے تو اتم آورد۔
 مہماں چوں دلنوازی و جوانمردی ازوے مشاہدہ کردہ بود با خود
 قائل نمود کہ این مہم کئی کہ مراد در پیش است بے امداد چنین یارے۔
 و بے دستیاری ازین گونہ مددگارے سر انجام نخواہد یافت۔ کہ مرے
 با مروت و کار ساز و دلجوے و غریب نواز است بیچہ بازاں نیست

کہ پردہ از روئے کار بردارم و اور ایار و محرم خود ساختہ روئے

بساختن آن مہم آرم۔ نظم

یک گلِ مقصود دریں بوکشاں چیدہ نشد بے مدد و مستان

داسن یارے گرت افتد بست فارغ و آزادہ توانی نشست

کار تو از یار مکمل شود مشکلک از ہم نفساں حل شود

پس اول جواں را بجزت اخفای آن مہم سو گنداد۔ و بعد از مبالغہ

بسیار و تاکید بے شمار سر خود را با او در میان نہاد۔ و گفت شنودہ ام

کہ دریں نواحی حاکم نام کسے ہست کہ لای جوا نردوی میزند۔ و دعوی

احسان و مردم نوازی می کند۔ شاہ یمن را ظاہر از او دغدغہ و ردول

و خدشہ در خاطر پدید آمدہ۔ و من مردے پریشان روزگارم۔ و معاش

من از زدوی و عیاری می گذرد و دریں ولا سلطان ولایت یمن مرا

طلبیدہ و وعدہ مال و متاع فراوان فرمودہ بشرط آنکہ حاکم را پیدا کردہ

بقتل آرم۔ و سر اورا بہ تحفہ پیش ملک بہرم۔ و من بضرورت و مجبوری

ایں صورت را قبول کردہ بدیں قبیلہ آمدہ ام۔ نہ حاکم را می شناسم

و نہ راہ منزل او می برم۔ از در ویش پروری۔ و غریب نوازی تو عجیب

و غریب نباشد کہ حاکم را بمن نمائی۔ و در قتل او شرط مدد گاری بجایے

آری۔ تا من از عمدہ عمدے کہ کردہ ام بیرون آمدہ باشم و بدولت تو

از مواعیدِ شاہِ یمن پیرہ مندگروم۔ جواں ایں سخنان را استماع نمود۔

بلیت

بمخندید و گفت کہ حاتم منم سراینک جُدا کن بہ تیغ از تنم
اے مہماں بر خیز و پیش از آنکہ متعلقانِ من خبردار گردند بہر من
بردار و سر خود گیر۔ تا مقصودِ شاہِ یمن حاصل و مراد تو نیز میسر گردد۔

بلیت

چو عاتم بہ آزادگی سر نہاد جواں را بر آمد خروش از نہاد
عیار فی الحال پیش حاتم بر زمین افتاد۔ و بوسہ بردست و پاسے
وے می داد و می گفت۔ ^{نظم}
اگر من گلے بر وجودت زخم آنہ مردم کہ در کیش مردان زن ام
دو چشمش بوسید و در برگرفت و زان جا طریقِ یمن برگرفت
حاتم اسبابِ راہ او از زاد و راحلہ تہیہ نمود۔ و او را کیل کرد۔
و عیار پیشہ بعد از قطع راہ چوں پیش بادشاہ آمد صورتِ حال بعرض
رسانید۔ ملکِ یمن از رُوسے کرم طبعی متصف شد۔ و از راہ آزادگی
جو از مردی مُعترف گشت۔ کہ کرے دریں مرتبہ جدّ بیچ کس از عامیان
نیست۔ و سخاو تے بدیں مشاہدہ مقدور ہیچک از آدمیان نہ۔ ^{بلیت}
ہست جواں مرد درم صد ہزار کارچو باجاں فتہ آنجاست کار

دارا از حکمی پرسید کہ پیرایہ سلطنت چہیت ؛ گفت در عزت زسین
گفت۔ عزت را چگونہ نگاہ تو اں داشت ؛ گفت بخوار داشتن زر۔ ہر کہ
زر در نظر او خوار است ہمہ کس اورا عزیز و مکرم دارند۔ و ہر کہ زرا عزیز
و مکرم دارد ہنگام اورا خوار و بے مقدار شمارند۔ قطعہ

مال از بہر آں بکار آید تانہ بہر تننت سپر گردد
ہر کہ تن را فدای مال کند مال و تن عرضہ خطر گردد
ہر کہ بیے کہ خوار دارد زر ہر زمانے عزیز تر گردد

تواضع و احترام

تواضع سبب رفعت است۔ چہ در حدیث آمدہ است کہ ہر کہ فروتنی
نماید برائے خداے۔ خداے اورا بردارد۔ و درجہ اورا بلند گرداند۔

بیت

تواضع ترا از جندی دہد زر وے شرف سر بلندی دہد
نصرا بن احمد از ملوک سامانیہ پسر خود را وصیت کرد۔ کہ "اے
فرزند دل بند! اگر می خواہی کہ ملکنتی کہ ما بہ مشقت بسیار بدست آورده ایم
و سلطنتی کہ عمر عزیز در تمہید قواعد آں صرف کردہ سالما بر تو بماند۔ بزخیرہ
اعتماد مکن۔ کہ مال در معرض زوال است و بر لشکر دل منہ کہ مرد سپاہی

منقلب الاحوال است۔ تکیہ در دوام ملک و قیام حکم بر کرم نمائے۔
 و در تواضع افزائے که تواضع و کرم دوام اند مردمانے مردمان را
 و هر که صیدیکے ازین دوام شد هرگز روے ربائی ندارد۔ نظم
 تواضع می دهد از روشنائی بسے بیگانگان را آشنائی
 تواضع هر که دارد سرفراز است بروے او در اقبال باز است
 تواضع آنست که کسے مقدار خود را از مقدار دیگرے کمتر بیند پس عزت
 و حرمت خود بر طرف نناده دیگران را عزیز و محترم سازد و ازین معنی
 کسے اجتناب می نماید که شرف ذات و علو قدر او در معرض اشتباه
 مانده باشد۔ و اما آنکه فی نفس الامر بزرگ قدر و عالی مرتبه است
 او از تواضع ترسد۔ زیرا که تواضع از بزرگی و جلالت او بیخ کم نکند۔
 بلکه نباهت و شوکت او نزدیک خالق و خلائق می افزاید۔ بیست
 تواضع زگردن فرازاں نکوست گد اگر تواضع کند خوی اوست
 و ازین جا معلوم می شود که کبر از خصائص ناقصاں و ساقطان است
 و غرضن ایشان پوشیدن نقصان خویش۔ اما بحقیقت قبائح خود را
 ظاهری گردانند۔ چه کبر آدمی را خوار و بے مقدار سازد۔ نظم
 تا توانی بگرد و کبر مگرد مُشکبر برے ز کبر نخورد
 گر تو بے کبر و بے ریا باشی خاص درگاه کبریا باشی

و تواضع از ہمہ کس زیبا می نماید و از اہل دولت زیبا تر۔ زیرا کہ
پیرایہ بزرگی تواضع است۔

آورده اند کہ ابن سماک یہ مجلس ہارون رشید آمد۔ خلیفہ
از برائے او برخاست۔ و تعظیم کرد۔ ابن سماک گفت۔ ”اے خلیفہ
تواضع تو در بادشاہی بزرگ تر است از بادشاہی تو“ خلیفہ گفت
”سخنہ نیکو گفتی زیادت کن“ گفت ہر کہ حق تعالیٰ اور مال و جمال
و بزرگی دہد و او در مال با بندگان خدا مواسا و احسان کند۔ و در جمال
خود پارسائی و رزد۔ و در بزرگی تواضع نماید۔ حق تعالیٰ اور از مخلصان
خود گرداند“ ہارون رشید دوات و قلم طلبید۔ و بدست خود این
سخنان را بنوشت۔ و این نوشتن نیز علامت تواضع خلیفہ بود۔

زیر کال آزمودہ اند بے بر تواضع زیاں نکر دے
از تواضع بلند گرد نام در تواضع رسیدہ اند یکام
متواضع بزرگوار بود منظر لطف کردگار بود
و تواضع و احترام در بارہ اشرف انام چون ساداتِ عظام و
علمائے اعلام۔ و مشایخ کرام اعتبارے تمام دارد۔ و موجب رفیع
لوائے دولت متواضع باشد۔

امام محمد حسن شیبانی رحمۃ اللہ نزدیک رشید آمد۔ رشید اورا

تعظیم بسیار کر دو۔ چنانچہ برپائے خاست۔ واور ابجائے خود بنشاند۔
وچوں برخاست چند قدم برسم متابعت باوے برنت۔ یکے از جملہ
خواص او گفت کہ باچنین تواضع کہ خلیفہ نمود مہابتِ خلافت نمی ماند۔
رشید جواب داد۔ کہ مہابتی کہ تواضع زائل شود نا بودن آن اولی تر۔

و قدرے کہ با احترام بزرگان بکاہد کاستہ و محوشدہ بہتر۔ بعیت
قدرے کہ بتعظیم کساں کاستہ گردد۔ مردے بچناں قدر کئے آراستہ گردد
یکے از علامات تواضع میل کردن است بہ صحبتِ صلحا و علمائے دین
و درویشاں صاحب یقین۔ نہ جماعتی کہ خود را بصورتِ علمائے
ربانی و مشائخ حقانی بخلق نمایند۔ و بطبع حطام فانی سخنان حق را
بزیورِ خوشامد بیاریند۔ بلکہ بہ صحبت کسے باید رفت کہ کارگاہِ صحبت
مردم باشد۔ و بکسے اعتقاد باید کرد کہ نخواہد کہ کسے اور اعتقاد کند۔

امانت و دیانت

علمائے دین و عرفائے صاحب یقین چہیں گفتہ اند کہ امانت
رکنے اعظم است از خصال حمیدہ۔ و دیانت اصلے محکم از اخلاق
پسندیدہ۔ ہر کردارے و گفتارے کہ در ان نگری۔ و در ہر دیدنی
و شنیدنی کہ اطراف آن را تا اٹل کئی حدے با امانت دارد و حدے

بخیانیت چوں کسے دران امانت نگاہ ندار و خیانت کرده باشد۔ و هر چه
 خدای تعالیٰ ببنده داده امانت است که دران خیانت روا نیست۔
 مثلاً و دیده امانتے است که بدان در آثار قدرت مگر نند و گوش امانتے
 که بدان سخن حق استماع کنند و زبان امانتے که بدان ذکر خدا گویند۔
 و دست امانتے که بدان نفع بخلق خدا رسانند و علیٰ ہذا چوں کسے
 دیدہ بنظر حرام بکشاید۔ و گوش بر استماع اقوال ناشایست نند۔ و
 بزبان بہتان و دروغ گوید و دست بازارد ماں بکشاید۔ ہر آئینہ
 در امانت الہی خیانت کرده باشد۔

وسلاطین۔ بعد از محافظت این امانتہما حفظ امانتے دیگر لازم
 است یعنی ملاحظہ حال رعایا۔ کہ و دایج حضرت خالق البرایا اند اگر
 در محافظت ایشان تقصیرے رود و قصورے بارکان امانت راہ یابد۔
 حکما گفته اند اگر بادشاہے عالم را بہ عمل فرستد و موم رعیت
 بچہارے ستمگارے حوالہ کند علامت خیانت است در حق رعیت
 چہ ستمگارہ را برضعفا و عجزہ مستولی ساختن چنان میباشد کہ شبانی
 گو سفنداں بگرگ دادن۔ نظم

ستمگارہ گرگے است با دار و گیر رعیت ہمہ گو سپندے چہر
 چو بہر دی این گو سپنداں بگرگ فتادنداں در بلاے بزرگ

و دیگر ملاحظہ و یا نت لازم است۔ و و یا نت محافظت امانتے است
 کہ میان بندہ و خدا باشد۔ و کسے براں اطلاع نیاید مگر بعد از اخبار آں
 و صیا نت قانون و یا نت موجب سعادت ہر دو سراے بلکہ سبب حصول
 رضاے خداست۔ **بیت**

در و یا نت کوش تا دُنیا و دین گیرد فروغ

بے و یا نت را نہ دنیا بر مراد است و نہ دین

و ہمیشہ مردم متدین مکرّم باشند و نزد ہمہ کس عزیز و محترم۔ آورده اند کہ
 در اول زمان نوشیروان کہ ہنوز رایت عدالت نیفراختہ بود۔ و از اشتغال
 بعیش و عشرت بکار رعیت نپرداختہ۔ در ہمسائگی او مردے بود۔ بکرم
 مشہور و بر عایت مہماناں و مراعات ایشان موصوف و مذکور۔ **بیت**
 باحسانش فقیراں شاد گشتہ ز بند احتیاج آزاد گشتہ

ہیوست خوانِ انعام بگستردے و خاص و عام را بہ مہمانی آوردے چوں
 آوازہ او بگردمی برآمد۔ و صیت جو انردمی او در افواہ وابستہ افتاد
 نوشیروان بجزت امتحان لباس بازرگاناں پوشیدہ بنجائے او رفت و
 میزبان اورا شناختہ چنانچہ عادت او بود طریق تکلف نگاہ داشتہ
 و از دقائق مرّوت و لوازم صیانت ہیچ نکتہ فرو نگذاشت۔ و اورا در
 صفّ آورد کہ سبخرہ آں در باغ انگور بود و انگور ہاے لطیف رسیدہ

برتا کا می نمود۔ آنجا صحبت داشتند و میزبان چنداں تکلف کرد کہ
 نوشیروان متعجب شد۔ و در آخر مجلس گفت: "اے خواجہ من مردے
 بازگائیم۔ و باوازه قوت و جوانمردی تو ترا تصدیع دادم۔ آنچه در باره
 تو از کرم و احسان شنیده بودم۔ مصرع چوں بدیدم ہزار چندان
 اکنون میروم بر من حکمے فرمائے کہ برائے تو چہ تحفہ فرستم؟ و چہ ہدیہ
 ترتیب نمایم؟" میزبان گفت: "اے خواجہ بدولت تو ہمہ اسباب
 مہیا است چوں پردہ حشمت از میان برخاست و رسم تکلف بر طرف
 شد مرا میل انگور تازہ است اگر شمارا بباغ برند۔ یا برائے شما برسم
 تبرک بسیار بقدرے برائے من بفرستید" نوشیروان گفت: "درد باغ
 تو انگور بسیار دیدم۔ چرا ازال نخوردی؟" گفت: "اے خواجہ ابادشاہ
 مردے ظالم غافل است۔ پرواے رعیت ندارد۔ انگور ہائے مردم
 رسیدہ و کسے تعیین نمی کند کہ حرز گیر د۔ و مردم بے ملاحظہ حرز انگور
 می خورند۔ و من محروم ام۔ جہت آنکہ حق او دریں باغ ہست و ہنوز
 حرز نکرده اند۔ اگر انگور بخورم خیانت کردہ باشم۔ و در مذہب من
 خیانت و بے دیانتی حرام است چوں غورہ پدید آید در باغ بہ بندم
 و مہر کنم و نگذارم کہ بیج آفریدہ در انجار و دوتا و قتیکہ بادشاہ عشر
 خود بگیرد۔ و نگہ من دست باغور کنم" نوشیروان کہ این حکایت شنید

بگریست و گفت کہ آل بادشاہ ظالم و غافل منم۔ و بسبب دیانت
تو از خواب غفلت بیدار شدم۔ پس طریق۔ عدل پیش گرفت و آل مرد
را معزز و معظم ساخت۔ **قطعہ**

از دیانت کار می یابد نظام و زامانت مرد کامل می شود
بے تکلف از تدبیر خلق را دولت دارین حاصل میشود

وفا کے عمد

وفا کا یہ جوان مردان صاحب کمال است و حسن عمد از خصالی
بزرگان ستودہ حال۔ رخسارہ ہر عمدے کہ آرایش از خالی وفا یابد
مرد دل بیچکس گردن از رشتہ دام محبت او بر نتابد۔ **بیت**
نیت بر مردم صاحب ہنر خرمستے از عمد پسندیدہ تر
در حکایات الصالحین آمدہ کہ خواجہ غلامے داشت پارسا و خدا ترس
ناگاہ ایں خواجہ بیمار شد۔ عمد کرد با خداے کہ اگر ایں بیماری خلاص
شود ایں غلام را آزاد کند۔ حق سبحانہ اورا شفاداد و خواجہ دل در غلام
بستہ بود اورا آزاد نکر د۔ و دیگر بارہ بیمار شد غلام را گفت برو طبیب
را بیار تا مرا علاج کند۔ غلام بیرون رفت و درآمد خواجہ گفت۔ "طبیب
کو؟" غلام گفت۔ "طبیب گوید کہ او مخالفت من می کند و بدال چہ

می گوید وفا کنی کند من اورا علاج نمی کنم، "خواجہ متنبہ شد و گفت
 "اے غلام طبیب را بگوئے کہ از مخالفت باز گشتم۔ و از نقص عہد
 تو بہ کردم و بعد ازین۔ مصرع گرسر برود از سر پیمان نروم"
 غلام گفت: "اے خواجہ طبیب می گوید۔ اگر تو صفتِ وفا پیش آری
 مائیز شربتِ سوغا از زانی داریم،" خواجہ غلام را آزاد کرد۔ و در حال شفا
 یافت۔

بیت

اگر بعدِ محبت و فاکنی با حق زروے لطف و کرامت وفا کن با تو
 آورده اند۔ کہ بادشاہے رامھے صعب پیش آمد۔ عہد کرد کہ اگر
 خدا مہم مرا بد بخواہ من بسازد ہر نقدے کہ در خزانہ دارم بہ فقرا و مساکین
 قسمت نمایم۔ حق سبحانہ مہم او بزودی و خوبی کفایت کرد۔ بادشاہ
 خواست کہ بعد خود وفا کند۔ خازن را طلبید و فرمود تا نقود و خزانہ را
 حساب کند۔ بعد از حساب مبلغے کلّی برآمد۔ امرا و ارکان دولت گفتند۔
 درای ملک این مقدار مال بدرویشاں نشاید داد۔ کہ لشکر بے برّ و نوا
 مانند، بادشاہ گفت کہ من عہد کردہ ام کہ ایں ہمہ باہل استحقاق رسانم۔
 ارکان دولت گفتند کہ علما نیز برینند کہ ملازمان ملوک از جملہ اہل
 استحقاق اند۔ ملک دریں قضیہ متحیر شد۔ بر غزفہ نشسته بود کہ ناگاہ
 دیوانہ درگند آمد۔ فرمود کہ آل دیوانہ را طلبید۔ تا دریں باب

باو مشاورت کنیم۔ دیوانہ را آواز دادند۔ ملک گفت: "اے
 دیوانہ! من عمدے و شرطے با خدا بستہ بودم کہ چون مہم مرا بازو
 بر نقدے کہ دارم حد را و او تصدق کنم۔ این زمان مہم کفایت شد۔
 مال و نقد بسیار است۔ امرا یا اتفاق آں راضی نمی شوند۔ و علما
 سپاہیاں را استحقاق ثابت می کنند تو چه میگوئی؟" دیوانہ گفت۔
 اے ملک در آن وقت کہ این عمد کردی کہ مال بدرویشاں دہم سپاہیاں
 را در خاطر گذرانیدی؟" گفت: "نہ ہمیں گدایاں و محتاجاں را
 گذرانیدہ بودم" گفت: "پس بدینہادہ کہ در خاطر گذرانیدہ"
 یکے از امرا گفت: "اے دیوانہ مال بے حد است۔ و سپاہی
 بے برگ و نوائے" دیوانہ روے از آن کس بر تافت و گفت: "اے
 ملک! تو دیگر بآں کس کہ نذر عمد با او کردہ کار داری یا نے؟
 اگر دیگر بار با او کار خواہد بود بعد خود و فاکن۔ و اگر با او کار نداری
 و محتاج او نخواہی شد۔ ہرچہ خواہی بکن۔ بادشاہ بگریست و فرمود
 کہ ہمہ اموال را بر فقرا و مساکین قسمت کردند۔ نظم

چو محتاج خواہی شد آخربدو   متاب از وفاداری خویش رو
 کسائے کہ فرماں روا گشتہ اند   مکرّم ز حُسن و فاگشتہ اند
 وفاداری آئین شایستگی است   غم عمد خوردن ز کار آگہی است

راستی و راستکاری

راستی و راستکاری سبب ایمنی و رستگاری است - **قطعه**

راستاں رستہ اندروز شمار   جہر کن تا ازاں شمار شوی

اندریں رستہ راستکاری کن   تا در اں رستہ رستگار شوی

بزرگان گفته اند "عصہ سخن ازاں فراخ تر است کہ گوئند ہ را

پاے بیان در سنگ خلاف آید - تا گل صدق در چین سخن بوے

بر خورداری میدہد - نفس ناطقہ را دستہ خار دروغ بر بستن نشاید **قطعه**

زبان پاک را حیف است بسیار   کہ از لوث دروغ آلودہ سازی

اگر پابرناری از رو صدق   سراز گردون گرداں بر فرازی

یکے از بزرگان فرمودہ کہ بر تقدیرے کہ در دروغ گفتن خوف عقاب

و در راستی امید ثواب نمودے بایستے کہ عاقل از دروغ احتراز نمودے

و بجانب راستی میل کر دے - ازاں کہ دروغ مرد را خوار و بے مقدار

گرداند -

بیت

از کجی اُفتی بہ کم و کاستی   از ہمہ غم رستی اگر راستی

آوردہ اند کہ مُسْتَشْرِفُ بِاللَّهِ خَلِيفَةُ دَرُوضِيَّتِ نَامَةُ لِپَسْرِخُودِ نُوْشْتَةُ بُوْدُ

کہ اگر خواهی کہ مردم از تو ترسند دروغ نگوے کہ دروغ گوے

بے مہابت بوند۔ اگرچہ ہزار شمشیر برائے محافظت او در گرداوباشد
 یعنی اگر ہزار تیغ برہنہ در کوکبہ دولت کسے میبرند و شمشیر زبانش
 جو ہر صدق ندارد در نظر مردم بیچ شکوہ نیارد۔ **منٹومی**
 تو در کار خود راستی بر بکار کہ ہم رستہ گردی وہم رستگار
 بود گرچہ مردم بسے کج خرام باخر شود راستاں را غلام
 اگر چند باشد کماں سخت گیر باخر تو اصنع کسند پیش تیر
 و چنانچہ کذب آبرورامی برد مزاج و ہزل و طیبیت و لمو و لعب
 نیز مسقطِ عرض است۔ خصوصاً از ارباب اختیار کہ بہ مزاج کردن
 ملازمان ایشاں دلیر می شوند۔ و او را وقعے در دل ایشاں نمی ماند
 و یکمکن کہ چون باکسے کہ مزاج کنند کینہ در دل گیر دو پمور و زماں در
 صد و انتقام او آید۔ و ازاں صورت فتنہا زاید۔ و در روشنائی
 نامہ مذکور است۔

نظم

مکن غمش و دروغ و ہزل پیشہ مزن بر پائے خود ز نہارتیشہ
 کہ گر شاہی بر دہزل آبرویت و گر ماہی کند چوں خاک کویت
 دیگر غیبت کردن از ذوی الاقتدار مناسب نمی نماید۔ چہ ایشاں
 را قدرت آنست کہ بمواجہہ ہر کہ خواہند باہر کہ خواہند بگویند
 پس خود را در حساب اہل غیبت نباید داشت۔ و ملازماں را ہم از

غیبت دیگران منع باید کردن۔ کہ شامتِ غیبت بسیار مضرتِ آل
 در دنیا و آخرت بے شمار۔ ^{نظم}
 غیبت کس تا بتوانی مگوے زان کہ ز غیبت برو دآبروے
 گوش منہ بر لبِ غیبت گراں تا تو ہم انباز نباشی دران

انجامِ حاجات

ہر کہ خواہد حاجتہائے او نزد خدائے تعالیٰ روا شود باید کہ بدانچہ تواند
 حاجاتِ خلق بر آرد۔ و در حدیث آمدہ کہ حق سبحانہ تعالیٰ یاری میدہد
 بندہٴ خود را مادام کہ یاری میدہد بندگان اورا۔ ^{بیت}
 اگر توقع بختائشِ خدا داری زر وے لطف و کرم بیکسنگان بختائے
 در اخبار وار است کہ ہر کہ انعام ربّانی روے بوے آورد و انضال
 سبحانی در حق او بسیار شود کثرتِ احتمالِ مؤنات محتاجاں و ادائے
 حقوق فرو ماندگاں بروے لازم بود۔ زیرا کہ وجوب سدِّ فاقہ اہل
 احتیاج بر قدر نعمت است۔ ہر چند نعمت اہل اختیار و اقتدار بیشتر
 باشد انجامِ مرادات فقر اور و اگر دن حاجاتِ ضعفا بیشتر باید پس
 سعادتے کہ دولتِ سلطنت بدوار زانی داشته باشد و لوے عظمت
 اورا در عرصہٴ همانداری و کامگاری برافراشتہ باید کہ مؤنوتِ خلق

را تحمل نماید۔ و در حالت قدرتِ قضاے حاجت محتاجان را غنیمت
شمرد۔ و صورتِ مطلوب و چهرهٔ مقصود پیشِ مستحق را در نقابِ تعویق
و حجابِ توقف رواندارد و چون گل اقبال در باغ دولت شکفته
می یابد و شکوفهٔ مراد در چین مملکت بر شاخسارِ اُبهرت جلوه گرمی بیند
بر آوردن مرادات در ماندگان را غنیمت بزرگ شمرد۔ و واکردن حاجات

محرمان و بیچارگان را دست آویز شکر و شناسهٔ - قطعه

امید خلق را و کن بکرمت که تو نیز مقرر است که با خود امید باری
بده مراد فقیران بطف تابده مرادها که تو از حضرت خدا داری

اسکندر ذوالقمرین روزے تا شب در مجلس حکومت نشسته

بود و هیچکس بدو رفع حاجت نکرد۔ چون وقت برخاستن شد
ندماے خود را گفت که من امروز حساب عمر نمی شمارم۔ یکے از ندما

گفت روزے که در صحت و فراغت گذرد و در سلامت و کرامت

بشب رسد۔ امور بر پنج مرام و مهات براد و کام فراغت خاطر میسر و
محصل باشد و خزانة معمور و سپاه مکمل۔ اگر ملک امروز را از عمر

حساب نکند پس کدام روز در شمار عمر تو او آورد۔ گفت روزے

که از بادشاه راحتهٔ بمظلومے نزد حاجت محرومے روا نگردد و

چگونه از عمر تو او شمرد۔ قطعه

ز عمر آن قدر پیش ناید بکار که در نفع خلق خدا بگذرد
 و زان زندگانی چه حاصل بود که در کار نفس و هوا بگذرد
 آورده اند که بادشاہ چین از اسکندر پرسید کہ لذت سلطنت در چه چیز
 یافتی؟ گفت: در سه چیز - اول دشمنان را منکوب و مغلوب ساختن -
 دوم دوستان و ہواداران را سر برافراختن سوم حاجت طلبان
 را روا کردن و بنواختن ایشان را، و غیر از این ہر لذتے کہ باشد بیچ
 اعتبارے ندارد۔

نظم
 ہمیں بس ز شاہی و فرماندہی کہ از دشمنان ملک سازد تہی
 دوم دوستان را بود و دنواز رعایایے خود را بشود کار ساز
 سوم حاجت مرد امیدوار بر آرد نگراندش شرمسار
 از ایشان کسے گوی دولت ربود کہ در بند آسائش خلق بود

کتمان اسرار

سہ چیز خود را پوشیدہ باید داشت - اول سفر را - یعنی از مقصدہ دل
 خود کسے را خبر نہ باید کرد - کہ دشمنان در کار اند - دوم دین و مشفقہ
 خود را با کس در میان نہ باید آورد - کہ نمازان و حسودان بسیار اند -
 سوم مال خود را مستور باید داشت - کہ اہل طبع بے شمار اند - بلکہ ہر

سرے کہ داری محفی بہتر است۔ زیرا کہ محرم اسرار در عالم کتر است۔

مشومی

منہ سر خود با کسے در نیاں کہ محرم نہ بینی ز اہل جہاں
 بگشتم در اطراف عالم بسے ندیدم زیار ان محرم کسے
 حکما فرمودہ اند کہ مافی الضمیر آدمی از دو بیروں نیست۔ یا نشان
 نعمت است یا بیان محنت۔ و این ہر دو پنہاں داشتنی است۔ اگر
 مواہبِ نعمت است نہاں باید۔ تا چشم خوداں براں کار نکند۔
 و از آفتِ اہل طمع ایمن ماند۔ و اگر ایں نواہبِ محنت است۔ ہم محفی
 باید داشت تا دوستان را سببِ ملال نشود و دشمنان را موجب
 شہادت نگرد۔ و دریں معنی گفتہ اند۔ قطعہ
 تا توانی سر خود با کس مگوے زانکہ آن سر شادی آر دیا ملال
 گر غمے باشد شود دلما ملول در بود شادی رسد عین الکمال
 پس درون خلوت امر بر خویش بیچ کس رارہ مدہ در بیچ حال
 یکے از حکیمے پرسید کہ اگر مرا سرے در خاطر خلجان کند با کہ گویم کہ آن را
 نیک نگاہ دارد و فاش نکند؟۔ جواب داد۔ کہ ہر گاہ سرے کہ ترا یا
 آن کار است خود نگاہ نتوانی داشت و ظاہر کنی کسے را کہ آن در کار
 نیست۔ چرا نگاہ دارد و نگوید۔ بیعت

چوں تو توانی کشیک بار خود یار اگر نکشد مرغ از یار خود

اقتناء فرصت و طلب نیکنامی

بر مریایے صنائر خورشید ماثر اہل فطنت و اصحاب خبرت ظاہر و واضح است کہ عمر عزیز چوں برق در گذار است۔ و اوقات زندگانی چوں موج بحار ناپائدار۔ ہر ساعتے کہ می گذرد جو ہر بے بدل است۔ قیمت آن نباید شناخت۔ و ہر فرصتے کہ فرور میکند غنیمتے بے عوض است

آن را صنایع نتوان ساخت۔ فرد
دے کہ می گذرد زان نشان مجوے و گر چرا کہ ایلچی عمر بے نشان گذرد
از زندگانی انچه رفت باز آوردن آن از چیز امکاں دور است۔
و انچه مانده آن نیز در پردہ غیب مخفی و مستور۔ میان ماضی و مستقبل
وقتے است کہ آن را حال گویند عمر خویش آن وقت را می باید دانست
و کار خود را در آن حال می باید کرد۔ قطعہ

فرصت غنیمت است غنیمت شمار وقت زان پیش کو بروں و دزد دست نالہاں
دل بر زمانہ کے نہد آنکس کہ عاقل است و انابہ عمر خود نکند تکیہ بر جہاں کہ
پس در چنین روزگارے گذرنده و اوقائے ناپائندہ صاحب
دولت کسے است کہ بہ اظہار آثار مکرمت و اجراءے انہار مرحمت

نام نیک و ذکر جمیل یادگار گذارد۔ کہ حیاتِ ثانیہ عبارت است
از نیکنامی۔
قطعہ

اے طالبِ غلو دو بقاؤ دو ام عمر باقی بذکرِ خیر بُود نامِ آدمی
بیچ است قدر و حمت مالِ منالِ مجاہد چوں عاقبت فنا است سر انجامِ آدمی
ہر چند فکر میکنم از ہر چہ در جہاں نام نکوست حاصلِ ایامِ آدمی
آورده اند کہ بزرگے را در مجلس بادشاہے تعریف بسیار کردند۔
و از فصاحت و بلاغت و فضائل و معالی او بسے شرح دادند۔ بہر تہیہ
کہ شوقِ بادشاہ بہ لقائے او از سرحدِ بیان تجاوز کردہ۔ با حضار
او مثالی عالی ارزانی فرمود۔ آلِ عزیز کہ بہ مجلس درآمد بعد از
ادائے سلام گفت کہ بادشاہ را ہزار سال بقا یاد۔ بادشاہ گفت
اول بارے سخنے مجال گفتی۔ و این از فضلی تو عجیب بود و از مثل
تو غریب نمود۔ جواب داد کہ حیاتِ مردم نہ ہمیں بقائے
بدن است۔ بہہ کس داند کہ نہایت بقائے آدمی ہزار سال
نرسد۔ اما چوں نام نیکو بعد از وفات حیاتے دیگر است۔ غرض
من آں بود کہ رقم نیکنامی آں حضرت ہزار سال بر صحیفہ روزگار
باقی ماند۔
قطعہ

کسے کوشد بنام نیک مشہور پس از مرگش بزرگان زندہ دانش

وے آں را کہ بد فعل است و بدنام اگر چه زندہ باشد مردہ خوانند
 و از ہمیں مقولہ است این بیت - **بیت**
 سعیا مرد نکونام نہ میرد ہرگز مردہ آنت کہ نامش بہ نکوئی نبرد
 یکے از بزرگان در سالہ خود آوردہ کہ ایوان نوشیرواں و طاق
 کسرے اگر چه رفتے دارد و در اطراف عالم بلند آوازہ است اما استعجاب
 نہ در علو کنگرہ است و نہ در حسن غرفہ و پنجرہ - چہ خستے چند بر ہم نہادن
 و درے چند بر کشادن چندان کارے نیست - نظارہ گاہ عقل آنت
 کہ در زاویہ تنگ آں پیرزن تامل کنند کہ در گوشہ ایوان شاہی واقع
 شدہ بود - و خیر آں چنان است کہ وقتیکہ ایوان کسرے تمام شد
 و عمارت کاخ و منظرہ اش سمیت تمام یافت - نوشیرواں جمعے
 از حکما و ندمار اگفت نظر کنید کہ دریں عمارت بیچ عیب و خللے ہست
 تا بہ تدارک آں امر کم ایشان بعد از نظر در اطراف و جوانب ایں بعرض
 رسانیدند کہ اے ملک ایں عمارتے است کہ دست ارتقا عشق کمر بند
 جو زامی کشاید - و شرفہ رفیعش پائے شرف بر سر ایوان بہ کیواں
 می نند -

قطعہ

چنین بناے ہمایوں فلک ندید بچشم
 چنین عمارت عالی جہاں ندر دیاو
 سخت بارگہ اقبال باز کرد در سن
 در زخلد بروے جہانیاں بکشاد

بیچِ ظلمے در ارکانِ ایوانِ و بیچِ زلے در اطرافِ آن نیست
 الا آنکہ در گوشہٴ ایوانِ خانہٴ ایرت مختصر و کلبہٴ بس مختصر۔ دو دوسے از
 روزنِ آن ویرانہٴ برمی آید۔ و دیوارِ آن را سیاہ و تیرہ می سازد۔ اگر
 این صورت بر طرف نشود بغایت مناسب است۔ و چنین چشم زخمی
 از این ایوان دفع کردن لازم و واجب نوشیرواں گفت در این خانہ
 ملک پیرزنی است۔ عمر گذرانیدہ۔ و آفتاب زندگانش بس سرحدِ غروب
 رسیدہ۔ من در وقتے کہ اساسِ این ایوان می نهادم و معماران طریحِ آن
 می کشیدند این خانہ مانع بود از آن کہ سطحِ پیشِ ایوان ہموار باشد۔
 کسے پیشِ پیرزن فرستادم۔ کہ این کلبہ را بہر بہائے کہ خواهی بفروش۔
 تازہ بدیم یا منزے خوشتر ازین برائے تو مہیا سازم۔ پیرزن پیغام فرستاد
 کہ اے ملک! من درین خانہ متولد شدہ ام۔ و بدین کلبہٴ مناسبت گشتہ
 بہ عالم ملک تو می توأم دید۔ تو این آشیانہٴ مختصر و ویرانہٴ مختصر برین
 گدائے بے توانی توانی دید! من ازین سخن متاثر شدہ۔ دیگر بیچِ تکلفتم۔
 تا وقتیکہ ایوان تمام شد ہر روز دو دوسے از روزنہ او بیرون می آمد۔
 و دیوار ہا را تیرہ و دماغمارانخیرہ می ساخت پیغام دادم کہ این دو دوسے
 چرامی کنی؟ گفت برائے خود چیزے می بزم۔ بیچِ تکلفتم۔ خوانے آراستہ
 با مئے بریاں برائے وے فرستادم۔ و تکلفتم کہ اے مادر را بہر شب خوانے

با انواعِ اطعمہ برائے تو بفرستم۔ تو دریں کلبیہ تنگ آتش میفروز۔ کہ از دو و آں ایوان ماسیاء شود۔ جواب فرستاد کہ در عالم چندین گرسنه و فاقه زده با چشم گریاں و دلِ بریاں باشند و من مرغِ بریاں خورم۔ کے رو ابود۔ از آفریدگارِ خود می ترسم کہ بعد از ہفتاد سال کہ جوینہ و و کشکیہ حلال خورده باشم مرغ و لوزینہ حرام خورم۔ این کلبیہ مرا برقرار بگذار۔ کہ زینت ایوان عدالت نشست۔ امر اچوں بیند کہ تو از کمال عدل و انمیداری کہ کلبیہ تار یک من از من بستانی۔ دست نصرت با ملاک رعایا دراز نکنند و دیگر آنکہ ایوان تو دیر سال نخواهد ماند و قہقہہ خانہ من مدتها بر صفحاتِ اوراقِ روزگار مرقوم و مسطور خواهد بود۔ من این سخن از و پسندیدم۔ و ہمسائگی اور اضنی شدم۔

آوردہ اند کہ پیرزن گاؤ کے لاغر داشت۔ ہر صبح از خانہ بیرون کر دے و بصر اُپر دے۔ و شبانگاہ از صبحِ باز آوردے۔ و دریں دو وقت آں گا و بر روی فرشہائے ملون کہ در پیش ایوان ترتیب و ترکیب یافته بود می گذشت روزے یکے از نڈ ما گفت۔ اے پیرزن! میں این حرکت مکن کہ ناموسِ ملکِ رامی شکنی و اساسِ ہیبتِ سلطنت را خراب می کنی۔ عجزہ جواب داد کہ ناموسِ ملکِ بظلم می شکنند۔ نہ بعدل۔ و بنائے سطوتِ بادشاہی بجہل خراب می شود نہ بعقل۔

انچہ می کتم برائے نیکنامی بادشاہ می کتم و خوب فرجامی اومی طلسم۔
والحق راست گفته زیرا کہ ازین صورت ہزار سال گذشتہ و حکایات کلمہ
پیرزن و ایوان نوشیرواں ہنوز دردِ فقر با مثبت است۔ و برزبانہا
جاری۔

نبرد

جزائے حُسنِ عمل میں کہ روزگار ہنود خراب می تگند بارگاہ کسرے را
در کلماتِ منوچہر آمدہ کہ دنیا اعتماد را نشاید۔ عاقل آنست کہ بر
اقبالِ عاریتی دل نہ نهد و بیا ند کہ ہر کرا خدایے بادشاہی داد حقِ آن
نعمت بر و فرض گشت۔ و حقِ آن چنان است کہ میانِ مصلحِ معاش
و معاد جمع کند تا در دنیا نیکنام باشد۔ و در عقبے خجستہ فرجامِ بیعت
با فتوت ہمنشین شو با مروت یار باش
وانگے از تاج و تختِ خویش بر خوردار باش

رعایتِ حقوق

ادائے حقوق بر ذمت و ہمت کافہ بریت عموماً و ارباب دولت و
اصحابِ قدرت خصوصاً لازم است۔ پچہ این معنی بر طہارت ذات و
لطافت صفات و علونب و سموحسب دلیلے ظاہر و حجتے باہر است
و بعد از ادائے حق نعمت الہی ادائے حقوقِ شفقت والدین باید

نمود کہ حق سبحانہ تعالیٰ رضائے خود را بر رضائے ایشان باز بستہ چنانچہ
در حدیث قدسی است کہ ہر کہ پدر و مادر از خوشنود یا شند من از او
خوشنود باشم۔ و احسان کردن بایشان بعبادت خود قرین ساختہ است
و مقرر است کہ خوشنودی پدر ہم درد دنیا موجب دولت است و ہم
در آخرت سبب نجات و سعادت۔ مشغولی

چو ہر مز پر ویز خوشنود بود بے دولت و حشمتش رُو نمود
چو شیر و یہ تعظیم خسر و تکرد از و باد نکبت بر آورد گرد
در حدیث آمدہ کہ بہشت زیر قدمائے مادران است۔ یعنی ہر کہ
ایشان را خدمت کند و حق گذاری شفقتائے ایشان بجائے آرد
بہ بہشت رسد۔

بیت

جنت کہ رضائے مادران است اندر تیر پائے مادران است
و دیگر حقوق ذوی القربنی رعایت باید کرد۔ و صلہ رحم بجائے باید آورد
و ان از جملہ واجبات است۔ و صلہ رحم در عمر بیفزاید۔ و روزی را
فراخ گرداند۔ آوردہ اند کہ حق سبحانہ تعالیٰ وحی کرد بموسٰی علی نبینا
و علیہ السلام کہ با قربائے خود نگوئی کن۔ موسٰی علیہ السلام گفت
الٰہی چہ کنم کہ موافق رضائے تو باشم۔ خطاب رسید کہ احسان نماے
بایشان اگر غائب اند بسلام و دعا۔ و اگر حاضر اند با فقیران بصلہ رحم

و عطا۔ و با تو انکراں بز یارت و ثنا۔ بیت

بر خویش کشاده کن ره و صلتِ خویش تا از همه پیش باشی و از همه پیش
 و دیگر حق استاد و معلم است۔ هر که حق استاد و معلم بداند و حرمت
 ایشان بجای آرد در دنیا و عقبی برخوردار گردد۔ گفته اند حرمت استاد
 سیرت او تا د است۔ و او تا د جمع از اولیا باشند۔ که قوام عالم بر کت
 وجود ایشان باز بسته است۔ ^{نظم}

سرامش مکن حق استاد علم که بر بهت اوست بنیاد علم
 اگر دولت مهر او ستاد نیست بدست امید تو جز باد نیست
 مرا ستاد را هر که محکوم شد بسے بر نیاید که مخدوم شد
 دیگر حق آنها که قرب و جوار ثابت دارند یعنی منازل ایشان در
 حوائی قصر و باغ و درگاه و بارگاه واقع شد۔ و در حدیث آمده که هر که
 بخداے و روز قیامت ایمان دارد گو همسایه خود را گرامی دار۔ و
 گرامی داشتن آنست که بدان مقدار که مقدور باشد نفع بدو رسانند
 و ضرر خود و ضرر دیگران از او باز دارند۔ و اگر درویش و مینوا بود
 پیوسته از احوال وے استفسار نمایند۔

دیگر رعایت حقوق ممانان لازم است۔ چه ممان بدیه باشد
 از نزدیک خداے و در حدیث آمده که هر که بخداے ایمان دارد و روز

قیامت نیز گو مہمان را گرامی دار - و اکرام مہماں آنست کہ اورا
 عزیزدارند - و با او نوعی سلوک نمایند کہ سببِ ابروے وے
 شود - و ہرچہ توانند از تکلفات بہ نسبت وے بجائے آرند قطعہ
 چوں مشرف شوی بہ مہمانی ہرچہ داری فدای مہماں کن
 در رہ مردمی و دل داری ہرچہ دل خواہ او بود آن کن
 حکما گفتہ اند در مہمان منکر کہ کیست - در کرم خود نگر کہ مقضی حییت

صحبتِ اختیار

مصاحبتِ نیکان و مجالستِ دانایان کیمیای سعادتِ ابدینت
 و راہِ نماے دولتِ سرمدی - مثنوی
 مہرِ پاکاں در میانِ جانِ نشاں دل مدہ الّا بحسے سرخوشاں
 نارخنداں باغِ راخنداں کند صحبتِ مردانت از مرداں کند
 سنگِ گر خارا و گر مہر مہر بود چوں بصاحبِ دل رسد گوہر نمود
 طوکِ فارس را قاعدہ آں بود کہ ہرگز صحبتِ ایشان از حکما و
 فضلا خالی نبودے - و بیج حکم بے مشورتِ ایشان نکر دندے - و
 ازین جہت کہ بناے سلطنت بر عدالت و راستی نہادہ بودند - مملکت
 ایشان چہار ہزار سال و کسری در کشید - و سلطانِ سنجر ماضی

درحمتہ اللہ علیہ، حکیم عمر خیام را با خود بر تخت نشاندے۔ و خلفائے عباسی با آنکہ خود دانشمند بودندے ہمہ حل و عقد کار ایشان مستثنیٰ بر کلام اہل علم و ورع بودے۔ و در خلافت نامہ الہی مذکور است کہ بادشاہ کسے را تو ان گفت کہ صاحب شوکت باشد و حکم او بر وفق حکمت بولگا۔ پس لازم است خداوند قدرت کاملہ را متصف شدن بحکمت بالغہ۔ و این انصاف بریں و جہ دست دہد کہ چگونگی تدبیر و تصرف دریں جہاں بیاموزد و بروجہ آموختہ بکار برد۔ و بریں تقدیر او را بمصاحبت و مخالفت علما و فضلا و حکما و عرفا مسل باید نمود۔ و از جاہلان و غافلان و بدخویاں احتراز باید نمود۔ ^{نظم} ہنشینے کو لطیف و کامل است راحت روح است و آرام دل است و آنکہ نادانی و غفلت و صف اوست صحبتش مانند زہر قاتل است و درخیر آمدہ کہ ہنشین نیک مثل عطار است کہ اگر چہ از عطر خود چیز بہتو نہد۔ بارے از رائحہ او بہرہ مند گردی۔ و مثل قرین بد مانند کورہ آہنگر است کہ اگر با تش آں نسوزی اما از دود و بخار آں متاؤی شوی۔

مثنوی

در گذر از کورہ آہنگراں کاتش و دودے رسد از ہر کراں
رو بر عطار کہ پہلو ہے او جامہ معطر شود از بو ہے او

و بہترین جلیسے و خوشترین انیسے کتب اکابر و رسائل بزرگان است
 نہ ضمیر خوانندہ راز و ملائمت و نہ خاطر شنوندہ را کلا لے کہ بے مرسوم
 و نلیفہ مصاحبت میکنند و بے ناز و کرشمہ مجالست می نمایند۔ **شنوی**۔
 ہمیشہ بہ از کتاب مخواه کہ مصاحب بود کہ و بے گاہ
 بوجت افزای جان و راحت دل ہر چه دل خواہ توست از و حاصل
 اینچنین ہمدم لطیف کہ دید کہ نرنجید و ہم نرنجانیید
 بزرگان گفتہ اند کہ جمیع خلایق بعقل محتاج اند و عقل بتجربہ احتیاج دارد
 چہ گفتہ اند کہ تجربہ آئینہ عقل است کہ در و صورت مصالح مشاہدہ میکند۔
 و تجارب راز و زکارے مُستد و عمرے دراز و فراغتے تمام باید۔ و چوں
 حکما دیدند کہ مدت بقای عمر مستعار یا دراک این معنی و فانی کنند۔
 چارہ انگیختند۔ و از روے مہربانی تدبیرے ساختند کہ جز این نقصان
 بکنند۔ و بے مہر و زمان تجربہ ہائے کلی بدست آید۔ پس اخیار ملوک
 و سلاطین و احوال امر او و زرا و کلمات علما و حکما را در کتب ثبت
 کردند۔ و قصص و تواریخ گذشتگان را جرت و حصص و حظوظ آنہا
 در قید تعلق کشیدند۔ تا اصحاب دولت و ارباب مکنات آرا و دستور عمل
 خود سازند۔ و ہر یک بقدر استعداد و بمقدار ہمت خود از مطالعہ آن
 حکایات استفادہ و استفاضہ نمایند۔ تا از تجربہ دیگران فائدہ گرفتہ باشند۔

و بموعظت دیگران پند پذیر گشته نظم

روایات و اخبار کاراگماں	حکایات و احوال شامنشمال
بعلم و خرد آشنائی دهد	دل و دیده رار و شنائی دهد
بالماس تحقیق در سفته اند	زهر گوته با بے سخن گفته اند
بهر کار بس رنجنا برده اند	بدوران بے تخر به کرده اند
سخنناے پیشینگان بشنوم	بہاں بہ کہ بر قول ایشان بروم
بے آورد میوہ لغز بار	درختے کہ کشتند در روزگار
دما دم ازاں میوہا بر خوریم	بیاتا بدار با غما پے بریم

اجتناب از صحبت اشرار

چنانچہ میل بصحبت اختیار و ایرار واجب است اجتناب و احترام از
مجالست اشرار و فجار ہم لازم است۔ چہ صحبت بہ حسب خاصیت
موشرمی باشد پس چنانچہ از ہم نشینی نیکان سبب مزید دولت است
و مخالفت ہذاں موجب ملال و ندامت۔ نظم

بادولتیاں نشین کہ فارے در صحبت گل بشود ہمارے
باہر کہ نہ مقبل است نشین کہ سر کہ نہ گشت کام شیریں
بزر چہر حکیم گفته است کہ بد در میان مردم نیک چوں گو سفند

گرگین است در میان گوسفنداں - صحیح صحبت ایشان در مے بشواری
 اثر کند و علت و مے در ایشان با سانی موثر باشد - قطعہ
 در طائفہ بدی یک تن تاثیر کند بحسب اصحاب
 یک ذرہ نجاست از رہ شرح ناپاک کند ہزار من آب
 بزرگے گفتہ است کہ حرین بد بانیک بچو آب و روغن است اگر
 چراغدانے را پُر روغن کنند با سانی بسوزد و روشنائی دہد و اگر
 قطرہ آب چکانی تیرہ سوزد و فریاد کند - قطعہ
 صحبت بد میان نیکان شورش و فتنہ، و فغان دارو
 سگ دیوانہ گر چہ می نگرزد بویے او مرد رازیان دارو

انتخاب از انوار سہیلی

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

حضرت حکیم علی الاطلاق جَلَّتْ کَلِمَتُهُ و ظائف حمد و ثناے او
 بر زبان جمیع موجودات علوی و سفلی جاری و دائر است و فوائد
 و موائد آلاے بے منتہای او در اجزای مجموعہ مبدعات سماوی و ارضی

ساری وسائر۔

نظم

رموز آموز عقل تکتہ پیوند شناسائی دو جان خرد مند
جو اہر بخش حکمتاے باریک بروز آرنده شہاے تاریک

در کلام قدیم کریم و کتاب لازم التقدیم والتکریم با حضرت رسالت پناہ جت
ہدایت طالبان مقاصد ارادت و حمایت قاصدان مطالب استفادت بدین نوع
خطاب فرمودہ کہ اُدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ لَيْسَ

باید دانشت کہ

بیت

بجکمت حل مشکل تو اں کرد بجکمت کام دل حاصل تو اں کرد

از فہموائے این مقدمہ مفہوم شد کہ چہرہ ہر سخن کہ بکظ و ظال حکمت و عذار ہر مو عظمت کہ
بگلگونہ جامدیت آراستہ تر دل عاشقان صادق را بتماشای جلو ہائے اوسیل
بیشتر باشد۔ و از جلد رسائل حکمت کتابا نواری سیلی است کہ حسین ابن علی الواعظ
از عربی بفارسی ترجمہ کردہ ازاں انتخاب کردہ می شود۔

آغاز داستان راء و تسلیم و بید پای بہمن

من از طوطیان شکرستان سخنوری و بلبلان خوش الحان بوستان
ہنر پروری شنیدہ ام کہ دریکے از معظمت سواد ہند کہ خال چہرہ
ممالک است بادشاہی بود بیدار بخت فیروز روز۔ و برائے جہاں

آرے رعیت نواز ظالم سوز۔ تخت شاہی بزبور عدل نامتناہی او
 جمال یافتہ۔ و سریر شاہد شاہی بزینت او امر و نواہی او آرائش
 گرفتہ۔ زنگ ظلم و بیداد از صفحہ جہاں زدودہ، و چہرہ عدالت

در آئینہ احسان بکافہ جہانیاں نمودہ۔ بیت

بنور عدل اطراف جہاں را کرد توراتی بے از عدل روشن گرد آئین جہانیاں

و این بادشاہ رارے و ابشلم گفتندے۔ و بلذت ایشان معنی
 این کلمہ بادشاہ بزرگ باشد از غایت بزرگی حلقہ کند ہمت جز در

کنگرہ قعر سپہر نیفگندی۔ و از روے استغنا نظر جز بمعالی امور و
 عظام مہمات نکردی دہ ہزار قلاوہ فیل و ماں در لشکر او بودے
 و عدد مردان کارے و دلیران کارزارے در چیز حساب نیامدے۔

خزائن موفور داشت۔ و ممالک محمود ع

انچہ شاہاں ہمہ دارند تو تنہا داری

و با این ہمہ عظمت بغور کار رعیت رسیدے۔ و بخود قضیہ ہر یک

از داوخواہاں پر رسیدے۔ بیت

دست رعایت زر رعیت مدار کار رعیت بر رعایت سپار

و چون اطراف مملکت خود را بسیار مضبوط ساختہ بود۔ و حسرت
 ولایت را از مدعیان ملک بہر داختہ۔ پیوستہ بفراعت خاطر بزوم عیش

آراستی - و کام دل از روزگار مساعد برداشتی - و در مجلس او ہموارہ
 ندماے حکمت شعار و حکماے فضیلت و نثار حاضر بودندے - و محفل
 را بطلائف کلمات و تعریف مکارم صفات بیاراستندے . روزے
 بر مسند عشرت نشستے بود - و جشنے پادشاہانہ بیاراستہ - **بلیت**
بائیں بزم گاہے ساز کردہ در شادی و راحت باز کردہ
 بعد از التذاف بتغامت مطربان دستاں سراے خوش نوا میل استماع
 و استان حکمت ہوش افزا نمود - و پس از تماشاے رخسارہ ماہر و یال
 زہرہ جبین رغبت مشاہدہ جلوات کلام نصیحت انجام فرمود - و از
 حکما و ندما تفصیل محاسن اوصاف و احاسن اخلاق استفسار کردہ
 گوش ہوش را بجوابہ سخنان ایشان کہ نمودار دُر شاہوار بود زینت
بخشید - ع سخن دُر است تعلق بگوش شدہ وارد
 پس ہر یک از ایشان صفتے از صفات حمیدہ و خصلتے از خصائل
 پسندیدہ را تعریف میکردند - تا جواد کلام در میدان جود و کرم بجولان
 آمد - ہمہ حکما بران متفق شدند کہ جود اشرف صفات و اکمل اخلاق
 است و لند از معلم اول نقل کردہ اند - کہ فاضل ترین صفتے از صفات
 باری تعالی آنست کہ آن را جواد گویند چہ جود او در جملہ موجودات
 سر بیان کردہ - و کرم او کل مخلوقات را فرسیدہ - و صاحب نبوت

کبری صلوات اللہ علیہ فرمودہ۔ کہ جو دنہاے است در چمن جنت
رستہ و بر کنار جوئبار کوثر نشو و نما یافته کہ السخاء شجره فی الجنة

نظم

مایہ توفیق کرم کردنت   آن گنج یقین ترکِ درم کردنت
گنج روان کہ تو پرسی نشال   نیست بجز آل کہ بختی رواں

راے رابعہ از وقوف بریں مسئلہ عرق کرم طبعی در حرکت آمد۔ و بفرمود
تا در گنج گراں مایہ بکشادند و صلائی کرم بر خاص و عام در وادند۔

غریب و شہرے را بہ نصیب تمام خرسند گردانیدند۔ و خرد و بزرگ
را بر عطا یاے عمیم از ابناءے جنس مستغنی ساختند۔ بلیت

ز ابر کفش شد رواں قطرہ بارانِ جود   شست خطِ احتیاج از ورقِ روزگار

ہمہ روز چوں آفتاب تاباں بزر بختی و چوں دولت تازہ بکامرانی

مشغول بود۔ تا وقتیکہ سیرغ زریں جناح آفتاب غم آشیانہ

مغرب کرد۔ و غرابِ شب سیاہ چہرہ بالِ ظلمت بر اطرافِ عالم

نظم

روز چو در پردہ پوشیدراز   را از پروں داد شب پردہ ساز

صوفی خورشیدِ بخلوت نشست   کرد فلک بچہ پرویں بدست

پادشاہ سر فراغت ببالین آسائش نہاد۔ و خیل خواب بر

پیشگاہ عرصہٴ دماغ مستولی شد۔ نقشیند خیال چنان بوسے نمود۔ کہ پیری
نورانی سیما آثار صلاح و جبین او پیدا۔ و علامت و کرامت در ناصیہ
او ہویدا بیامدی۔ و بر راسے سلام کردی۔ و گفتی امروز گنجے در راه خدا
نفقہ کردی۔ و مبلغے گرانمایہ از برائے رضاے حضرت خداوند صدقہ
دادی۔ علی الصباح پائے غزیمت در رکاب دولت کن۔ و بجانب
شرقی دار السلطنہ توجہ نمائی کہ گنجے شائگان و خزانہ را بنگال حوالہ است
و بیاقتن چنان گنجینہ پائے مباحات بر فرق فرقدان خواہی نہاد و سر
مفارقت از ذر و ہ سپہ بریں خواہی گذرانید۔ راسے چوں این بشارت
بشنید از خواب درآمد۔ و بخیال گنج و مژدہ پیر سخن سخن منبسط شدہ
شرط طہارت بجائے آورد۔ و قاعدہ عبادتے کہ داشت بر تمہید آن
قیام نمود۔ تا زمانے کہ گنجور قدرت در خزانہ اُفق بکشود۔ و دست
زرافشاں آفتاب جواہر کو اکب را از مخزن فلک بزیر دامن شعاع کشید

بیت

بامداداں کہ صبح سیم اندود از در گنج قفل زر بکشود
شاہ بفرمود تا مرکب را ہوار باد رفتار را بزین زر و لگام مرصع بگوہر
بیاراستند۔ و بفال فرخ و طالع سعد سوار شدہ روے بصوب
مشرق نہاد۔

نرد

دولت و اقبالِ بابوے رکاباندر رکاب نصرت و تائیدِ ربابکے رعبان اندر رعبان
 وچوں از حد و آبادانی بعرضہ صحرا بیروں آمد از ہر طرف نظرے
 می افگند۔ و از مقصود خیرے می جُست۔ در اثناے این حال نظرش
 بر کوہی اُفتاد چوں بہتِ کریمانِ صاحبِ دل سر بلند۔ وچوں دولت
 بادشاہانِ عادلِ پائے برج۔ و در دامنِ آن کوہِ غارے تاریک نمودار
 شد۔ مردے روشنِ دل بردِ آں غار نشسته۔ و مانند یارِ غار از زحمت
 اغیار وارستہ۔

بیت

با خبر ویے خیر از ہر چہ بہت سوختہ و ساخته باہر کہ بہت
 چوں نظر پادشاہِ براں عارفِ آگاہ اُفتاد دلش بصحبتِ او مائل و
 خاطرش بجاستِ او متعلق شد۔ پیر از صفحہٴ ضمیر منیر نقشِ مرادشاہِ بخونندہ
 زبانِ نیاز بر کشود۔

بیت

کائے تر اسطنتِ عالم جاں دادہ خدا منزلتِ دل دیدہ فرود آئی و در آے
 شناہا اگر چہ کلبہٴ اخراں در دمنداں باز آے قصر ز راند و دمقرماندہ۔
 و کج زاویہٴ محنتِ زدگانِ در برابر ایوانِ گوہر نگار بہجِ بر نیاید فاماع
 رسمیتِ قدیم و عادتے معمولہ است

کہ پادشاہانِ نظرِ رحمتِ شاملِ حالِ فقرا داشته اند۔ و گوشہ نشینانِ را
 بدم و قدم نواختہ۔ و آں را از شیمہٴ کمالِ اخلاق و اوصافِ بزرگانہ۔

نبرد

شناختہ۔

نظر کردن بدر ویشاں بزرگے را بیفزاید
سیلماں باہمہ شمت نظر باہو با مورش

و ابشلم سخن در ویش را بجل قبول رسانیدہ از مرکب پیادہ شدہ بانفاں
مبارکش استیناس حاصل کردہ استداہمتے نمود۔ شنومی

ہست در ویش چو ہمہ شود . خواجہ چو اسرار دل آگہ شود

ہر کہ زمعنی خبرے یافت است از دل صاحب نظرے یافت است

و بعد ازاں کہ سلطان عزیمت رفتن نمود در ویش زبان عذر بکشود۔

نبرد

و گفت۔

کز دست من گدانیاید مہمانی چوں تو بادشاہی

اما برسم ما حضر تحفہ دارم کہ از پدر بمن میراث رسیدہ نزل راہ شاہ میسازم۔
و آن گنجنامہ ایست مضمونش اینکہ در گوشہ این غائب گنجے گراتت۔ و درو

نقود و جواہر بیکراں۔ و من چوں برگنج خرسندے کہ الْقَنَاعَةُ كُنْزٌ لَا

يَعْنِي دَسْت یافتہ بودم بطلب آن نپرد ختم۔ و جہت سود روزگار

خود ہم از گنج قناعت کہ در بازار توکل نقدے ازاں راجح تر نیست

نبرد

سرمایہ ساختم۔

کسے کہ روے توکل ندید تہج ندید کسے کہ عرفقناعت نیافت تہج نیافت

اگر خسر و کشور کشائے پر تو اتفات برائے افگندہ بفرماید تا ملازمان
 بجست و جوی آن مشغول شوند۔ و حاصل آن را بخرانہ عامرہ رسانیدہ
 بمصرفیکہ باید و شاید صرف کنند۔ دور نیست۔ و ابشلم بعد از استعمال این
 سخن واقعہ شبانہ با درویش در میان نہاد + و از سر این کاریار غار را
 آگاہی داد۔ درویش فرمود کہ اگر چه این مختصر نزد ہیئت عالی سلطان
 وقعے ندارد۔ اما چون از غیب حوالہ شد شرف قبول ارزانی باید داشت
 کانیچہ آید ز غیب بے عیب است

راے امر کرد تا جمعے بکا و کا و اطراف و جوانب غار مشغول شدند۔ و در
 اندک فرصتے راہ گنج بازیافتہ تمامی خز و نوات را بنظر ہمایوں در آور دند۔
 مثنوی

بے زیور از گوہر شاہوار   بے خاتم و بارہ و گوشوار
 بے درج و صندوق باقل زر   پُر از لعل و یاقوت و در و گہر
 ز زرینہ آلات و سیمینہ ظرف   ز بہر گوئیہ تحفائے شکرین

شاہ بفرمود تا قفل از سر صندوق و درج برداشتند۔ و نفائس جواہر
 و غرائب تحفہا را مشاہدہ نمود۔ در میان ہمہ صندوقے دید مرصع بر طرف
 و جوانب او بند ہائے محکم بر بستہ۔ و قفلے روحی کردار از فولاد زنگار برائے
 زدہ۔ استحکام آن قفل بمرتبہ کہ دندان بیچ کلید گرہ او نکشودے و دہن

بیچ حلالِ مشکے بکل عقدہ اوراہ نیروے۔ چنداچھ نقحص نمودند از کلید
 او خبرے و از کشودن آل اثرے بطور زسید۔ رائے رارغبتِ عظیم
 بکشادن آل قفل پیدا شد۔ و میل تمام بملاحظہ اچھ در صندوق تواند بود
 پدید آمد۔ با خود گفت چنان می نماید کہ تحفه نفیس تر از جوہر متی دریں
 صندوق و دیعت نہادہ اند۔ و الا اینہمہ استحکام را موجب چہ تواند بود
 پس بفرمود تا آہنگران چابک دست ہنرمندی خود را بشکست قفل
 درست کردند۔ و چون سر صندوق کشادہ شد از انجا درجے بیرون آمد
 چوں بربح آسماں بجوہر مزین ساختہ۔ و در ورون آل درج حقہ چوں
 گوی ماہ در غایت صفا تعبیر کردہ۔ شاہ فرمود تا حقہ را پیش آورند۔
 بدست مبارک سر حقہ باز کرد پارہ حریر سفید دید خطے چند بقلم سریانی
 بروے نوشتہ۔ شاہ متعجب شد کہ این چہ چیز تواند بود۔ بعضے گفتند
 نام صاحب این گنج است۔ جمع حمل برآں کردند کہ این طلسمے تواند بود
 کہ جہت حفظ گنج نوشتہ باشند۔ و چون مقالات ارکان دولت در آل
 باب باطناب انجامید و بشلیم فرمود کہ تا این خط خواندہ نشود شبہ من
 مرتفع نخواہد شد۔ و بیچ یک از حاضران بر قاعدہ آل خط و قونے نہاشتند۔
 بضرورت در طلب کسے کہ مقصود از و بحصول رسد بشتافتند۔ تا از حکمے
 کہ در خواندن و نوشتن خطوط غریبہ ہمارتے تمام داشت خبر یافتند۔

و حکم عالی اندک وقتے را بپایہ سریر اعلیٰ حاضر گردانیدند۔ و اشلیم بعد از
 شرائط تعظیم گفت اے حکیم غرض از قصد بیج ہمین است کہ مضمون این
 مکتوب بعبارتے روشن بیان فرمائی + و حقیقت حال این مسطور از روسے
 واقع و راستی باز نمائی ع۔ باشد کہ از این خط شنوم حرف مرادی +
 حکیم آن نوشته را بستید و کلمات آن را حرفاً حرفاً بنظر استقصا در آورد۔
 و بعد از تأمل بسیار فرمود کہ این مکتوبے است مثل بر انواع فوائد و گنج نامہ
 بحقیقت ہمین تواند بود و مخصوص سخن آن است کہ این گنج را منکہ ہوشنگ پادشاہم
 و ولایت نہادہ ام بر اے رائی عظیم و پادشاہی بزرگ کہ اوراد اشلیم خوانند۔
 و بواسطہ الہام الہی دانستہ ام کہ این خزائنہ نصیب وے خواهد بود و ویس
 وصیّت نامہ در میان زر و جواہر تعبیه کردہ ام۔ تا چون این گنج را بر دارو
 و این وصایا مطالعہ کند۔ با خود اندیشہ نماید کہ بزرگو ہر فریفتہ شکن بکار
 عاقلان است۔ چہ آن متاعے ست عاریتی کہ ہر روز فرسودہ دست دیگرے
 خواہد شد۔ و با ہیچکس راہ و فابسر نخواہد برد۔ نظم
 دولت دنیا کہ تمسک کند با کہ وفا کرد کہ با ما کند
 مغر و فانیست درین استخوان بوی اماں نیست درین خاکداں
 اما این وصیّت نامہ دستور العملی است کہ پادشاہاں را ازاں گزیر نیست پس
 آن پادشاہ عاقل دولت یار باید کہ بدین وصیّت ہا کار کند و یقین بداند

کہ ہر سلطانے کے باشندے چاروں طرف قاعدہ را کہ بیان میکنم تا منظور نظر اعتبار
نسا زد بنائے دولت او متزلزل خواهد بود۔ و اساس سلطنت او استحکام
نخواهد یافت۔

وصیت اول۔ آنست کہ ہر کس را از ملازمان کہ بتقریب خود
سرفرازی و ہد سخن دیگرے در باب شکست او بغیر قبول نباید رسانید
کہ ہر کہ نزد بادشاہی مقرب شد ہر آئینہ جمعے برو حد برند۔ و چون اساس
عنایت سلطانے در بارہ او مستحکم بیند بلطائف الخلیل در نقص دہم آن
کوشند۔ و از روی دولت خواہی و نصیحت در آمدہ سخنان رنگین و
فریبندہ گویند۔ تا وقتے کہ فراج پادشاہ برو متغیر گردد۔ و در ضمن آن
صورت مقصود ایشان ب حصول پیوند۔ بیت

مشو سخن ہر کس و بشو سخن من کار باب غرض راست زہر باب سخنا
وصیت دوم۔ آنکہ ساعی و تمام را در مجلس خود راہ ندہد۔ کہ
ایشان فتنہ انگیز جنگجو اند۔ و عاقبت ایشان بغایت وخیم است۔ بلکہ
چوں این صفت از کس مشاہدہ نماید ہر چند زود ترا تش سعایت او را
بآب شمشیر سیاست فرو نشانند۔ تا دور آن عرصہ عالم را تیرہ نسا زد بیت
آتشے را کہ سوخت خلقے ازال جز بکشتن علاج نتوان کرد
وصیت سوم۔ آنکہ با امر و ارکان دولت خود طریقی

موافقت و نیکوخواہی مرعی دارد۔ کہ با اتفاق دوستان یکدل و معار۔
مصاحبان یک جہت کار ہائے کلی تمشی میشود ^ع
آری با اتفاق جہاں می توان گرفت

وصیت چہارم۔ آن کہ سلفط دشمن و چاہلوسی او مغرور نگردد۔
ہر چند تملق پیش آرد و تضرع پیش کند از روی خرم بروے اعتماد نماید۔
کہ از دشمن بیخ روے دوستی نیاید۔ نظم

از دشمن دوست رو بہرینر چوں ہیزم خشک ز آتش نیز
کارش بجدل چو بر نیاید خوش خوش در حیلہ بر کشاید
وصیت پنجم۔ آن کہ چوں گوہر مرد بچنگ آید در محافظت آن
تہاؤن نوزد۔ و آن را بغفلت ضائع نگرداند۔ کہ دیگر تدارک صورت

نہ بندد۔ و چند آنچه پیشمانی خورد و سود ندارد۔ بعیت
نیاید بکفت تیر جت ز شست و گر چه بدندان گزی پشت دست
وصیت ششم۔ آنکہ در کار با خفت و شتاب زدگی نماید۔
بلکہ بجانب تأمل و تانی گراید۔ کہ مضرت تعجیل بسیار است و منفعت
صبر و سکون بے شمار۔
شوی

مکن در مئے کہ داری شتاب زرا و تانی عنان بر متاب
کہ نا کردہ را می توان کرد زود چو شد کرد آنکہ ندامت چہ سود

وصیت ہفتم - آنکہ بیچ وجہ عنان تدبیر از دست نگذارد و اگر
 جمع دشمنان بقصد وے متفق گردند و صلاح در آن بیند کہ بایکے
 از ایشان ملاحظت باید ورزید کہ بسبب آن خلاصی ازاں ورطہ
 منصور است فی الحال براں اقدام نماید۔ و بکلمہ الْحَرْبِ خَدَعَةٌ
 بناے فریب ایشان را بے تیر مگر زیر و زبر گرداند۔ کہ عقلاً گفته اند۔

بیت

از دام مکر خصم بحیلت تو اں گریخت   قَدْ لَيْفِي الْحَدِيدِ كَمَا قِيلَ بِالْحَدِيدِ
 وصیت ہشتم - آنکہ از ارباب حقد و حسد احتراز کند۔ و بچرب
 زبانی ایشان مغرور نگردد۔ کہ چوں نہال کینہ در زمین سینه نشاندہ شد
 ثمرہ آن جز ضرر و آزار تصور نتوان کرد۔ مثنوی

کینہ بہر سینه کہ بہنا درخت   دل شودش از پے آزار سخت
 با تو رسد چرب زبانی کند   برگذر و قصد نہانی کند
 وصیت نهم - آنکہ عفو را شعار و دثار خود ساختہ ملازمان را
 باندک جریمہ در معرض خطاب و عتاب بنیاد کہ بہوارہ اکابر بآب عفو
 و مرحمت نقش جراثیم از جراید احوال اصاغر فرو شستہ اند۔ و دامن
 اغراض از روے شفقت بر پے ادبی و جرأت ایشان پوشیدہ بیت
 زابتدای دور آدم تا بعد پادشاہ   از بزرگان عفو بودست از فرود ستا گناہ

وچوں از بعضی مقرر بان جنایت و خیانت ظاہر گرد و بعضی سلاطانی
مستظہر شوند دیگر بارہ ایشان را از مشرب عنایت سیراب گردانند۔
تا در بیابان حرماں سرگشته و حیران نگرند۔ فرد۔

آنرا کہ بدست لطیف پرواشته بنواز و بیکبار میفکن بر خاک
وصیت دہم۔ آنکہ گرد آزار بیچکس نگرود و تا بطریق مکافات
کہ وَجَرَ اَسْبِیْتِ سَبِیْتٌ مِثْلُهَا حُرٌّ بُوئے لاحق نہ شود۔
بلکہ باران احسان بر مفارق عالمیاں بارود۔ تا در روضہ ان احسنتم
احسنتم کہ لَفْسِکُمْ کَلَمًا بے مرا و بیاراید۔ قطعہ

نیک ارکنی بجائے تو نیکی کنند باز در بد کنی بجائے تو از بد برتر کنند
امروز ہستی از بد و از نیک بیخبر روزے بود کہ از بد و نیکت خبر کنند
وصیت یازدہم۔ آنکہ میل کارے کہ موافق طور و لائق حال
نباشد نفرماید کہ بسیار کس کار خود گذاشته بہم نامناسب اقدام نماید
و آن را با تمام نارسانیدہ از کار خود ہلنازند۔ فرد

زلعے روش کبک در می آمخت آل دست ندا و رواہ اورفت ز دست
وصیت دواز دہم۔ آنکہ چہرہ حال خود را بجلیہ علم و ثبات آراستہ
گردانند۔ کہ دل حلیم طبع است۔ و تکتہ کاذال حلیم ان ینکون ندیبًا

بیت

حدیث صحیح

تیغِ حلم از تیغِ آهن تیزتر بل ز صد لشکر ظفر انگیزتر
 وصیت سیزدهم - آنکه ملازمان امین و معتمد بدست آورده
 از مردم خائن و غدار اجتناب نماید - که چون مجاوران عقبه سلطنت
 بصفه امانت موصوف باشند ہم اسرار مملکت محفوظ ماند و ہم مردم
 از ضرر ایشان امین گذرانند - و اگر عیاذاً باللہ چهره حال ایشان بحال
 خیانت سیاه و سخن ایشان نزدیک بادشاه بدرجه اعتبار رسیده باشد
 شاید که بیگناہی را در معرض تلف افکنند - و نتایج بدعا جلا و آجلاً
 بر او مترتب گردد - **مثنوی**

خادم پادشاه امین باید تا دران ملک رونق افزاید
 در کند جانب خیانت رو ملک ویران کند ز شومی او
وصیت چهاردهم - آنکه از محنت روزگار و انقلاب ادوار
 باید که غبار طلال بر او منہمت او نہ نشیند - چه مرد عاقل پیوستہ بستہ
 بند بلا باشد - و آدمی غافل در نعمت و راحت روزگار گذرانند قطعہ
 شیر را سلسله در گردن و رو بہ شب فارغ البال بر اطلاق و دمن میگردد
 عاقل از کلبه اخراں نهد پا بیرون غافل از عین طرب گرد چین میگردد
 و یقین داند کہ بے مظاہرت لطف ازل و فیض لم یزل سیم سعادت
 بہد و مراد نرسد - و از کثرت فضل و ہنر بے معاونت قضا و قدر هیچ کار

بیت

بر نیاید۔

دولت نہ باکتساب علم و ہنر است وابستہ احکام قضا و قدر است
 و ہر یک را ازین چہارہ وصیت کہ یاد کردیم داستانےست مقرر
 و حکایتے معتبر۔ و اگر رائے خواہد کہ بر تفصیل آل حکایات و روایات
 اطلاع یابد بجانب کوه سراندیپ کہ قد مگاہ ابوالبشر است توجہ باید
 فرمود کہ این عقدہ آنجا خواہد کشود۔ و مطلوب کلی وراں روضہ امانی
 روی خواہد نمود۔ وَاللّٰهُ مُؤَيِّدٌ لِّبُحُورِ الْمَقْصِدِ وَحُصُولِ الْمَقْصُودِ
 و چون حکیم این فصل بر اصل سبع خسرو رسانید و این درج گوہر کہ لآلی
 معانی در و درج بود نثار فرق ہمت پادشاہ نمود و ابشلیم اورا بنوخت
 و اں صحیفہ را بتعظیم تمام بیوسید۔ و تہیئہ بازوے شہریاری ساخت۔ و فرمود
 کہ گنجے کہ بمن نشان دادہ بودند گنج اسرار است۔ نہ بدرہ درم و دینار
 و خزینہ معالی است۔ نہ گنجینہ جواہر و لآلی۔ و مرا بحمد اللہ کہ از متاع دنیا
 اں مقدار است کہ احتیاج بدیں زیادتی ندارم۔ و از روے ہمت
 این محقر یافتہ را نا یافتہ می پذیرم۔ لازم آنست کہ بشکرانہ این پذیرنامہ
 کہ گنج حقیقت ہماں تواند بود آنچہ ازین دہینہ بدست آمدہ بر وجہ صدقہ
 باریاب استحقاق رسانند۔ تا ہدیہ و ثواب بروج بافتوح ہو شگاہ پادشاہ
 واصل گردد۔ نیز بکلم الدال علی الخیر کفای علیہم از تحفہ جزاہرہ مندرشودیم

نواب حضرت پادشاہ باشارت عالی مجموع آل دقینہ را از نقود و لالی
 در راه رضائے لایزالۃ بستمحان رسانیدند۔ بییت
 خاص زہر کرم آمد درم بر گزیر قافیہ اینک کرم
 و چون ازین حال فراغتے روی نمود متوجہ دارالملک شدہ مسند
 سلطنت را بشکوہ شاہی مزین گردانید۔ و شب ہمہ شب در اندیشہ
 آن بود کہ بجانب سراندیپ عزیمت نماید کہ مقصود با تمام پیوند و۔ و
 مطلوب سرانجام پذیرد۔ و بر تفاهیل و صایا و قوفے تمام حاصل کردہ
 آن را عمدہ مملکت داری و رکن بنای سلطنت و شہریاری سازد۔
 روز دیگر کہ آفتاب نورانی چون یاقوت رمانی از گوشہ کویہ سراندیپ
 روی نمود۔ و چرخ الماس گوں خردہ لعل پیکانی را بر اطراف جہاں
 ریخت۔

بییت

خورشید زرافشانی خود پیدا کرد در ہائے شب افزوز کو اکب گم شد
 و بشلم بفرمود تا از مقربان حضرت دو تن را کہ در صدق مشاورت
 مشارک الیہ و در حسن تدبیر و موادرت مدار الیہ بودند بیایہ سر ریعلی حاضر
 گردانیدند۔ و بعد از اختصاص بعواطف خسروانہ حال خیال شبانہ
 با ایشان در میان نہاد۔ و فرمود کہ سو دای سفر سراندیپ در ضمیر من
 جاگیر شدہ۔ و داعیہ عزیمت و توجہ بدان جانب عمان اختیار از قبضہ

اقتدار پیروں بردہ۔ شما دریں چه صلاح می بینید۔ و مصلحت این کار
بر چه وجه می اندیشید و من مدتیست تا عقدہ مشکلات خود بسر انگشت
تدبیر شما کشادہ ام۔ و اساس مہمات ملکی و مالی بر راس صواب نامے
شما نہادہ۔ امر و نیز آنچه مقتضای راسے صاحب و مصلحت فکر ثاقب
شما باشد بموقف عرض رسانید۔ تا من نیز اطراف و جوانب آن را
ملاحظہ نمودہ ہر تدبیرے کہ رقم اتفاق یا بد آن را اصل لباب عمل سازم۔

بیعت

بنائے کار بر تدبیر باید کہ بے تدبیر کارے بر نیاید
وزرا عرض نمودند کہ جواب این سخن را بر بدیہ گفتن نشاید۔ و در
عہدات سلاطین و مہمات ایشان تلطے باید۔ کہ سخن نا اندیشیدہ
چوں زرنا سنجیدہ است۔ سخن را بینیش و انگہ بگوئے
ما امروز و امشب دریں باب اندیشہ کنیم۔ و نقد ہر فکرے را بر محک
استحان زنیم۔ انچہ بعد از تحیلات تمام عیار افتد فردا بشرف عرض رسانیم۔
و بشلیم بریں معنی رساناد۔ و روز دیگر با مداد پگاہ بحضرت پادشاہ
حاضر شدند۔ و ہر یک بمقامیکہ مقرر داشتند قرار گرفتہ گوش باستماع
فرمان سلطانی کشادہ۔ و بعد از اجازت سخن وزیر مہتر بزانوئے ادب
درآمدہ و ظائف دعا و ثنا بجا آوردہ گفت۔ کہ بیعت

اے جہانگیر جہاں بخش کہ از حکم ازل سلطنت تاجہ ابد بر تو مقرر شدہ است
 بندہ را چنان بجا طر رسیدہ کہ اگرچہ درین سفر اندک فائدہ متصور است
 اما ارتکاب مشقت می باید کرد۔ و از راحت و فراغت و آسانی ولذت
 بہ کلی بر طرف شدہ دل بر مجاہدہ و ریاضت می باید نہاد۔ و بر ضمیر منیر
 پادشاہ عالم گیر مخفی نیست کہ شرر السَّفَرِ قِطْعَةٌ مِنَ السَّقَمِ شَعْلُ
 ایست سینہ سوز۔ و تیر دل شکار الجلاءِ اعظم البلاءِ و کیت
 جگر دوز۔ مردم دیدہ ازال بر سر آمدہ اند کہ از زاویہ خانہ قدم بیرون
 نہ نهند۔ و قطرات اشک ازال پائمال شدہ اند کہ در گوشہ کاشانہ خود
 قرار نگیرند۔

بیت

اندر سفر مشقت ذلِ ملامت است گر بہت خوشدلی و فرح در اقامت
 مرد عاقل باید کہ راحت را بخت بدل نکند۔ ولذت نقد را بسودا
 نسید از کف ندید۔ و باختیار عزراقامت را بر ذلِ غربت نہ گزیند تا
 بوسے آن نہ رسد کہ بدان کبوتر رسید۔ ملک پر رسید کہ چگونہ بودہ است آن۔
 حکایت۔ وزیر گفت شنودہ ام کہ دو کبوتر با یکدیگر در آشیانہ
 و مساز بودند۔ و در کاشانہ ہماز۔ نہ از غبار اغیار بہ خاطر ایشان
 گردی و نہ از محنت روزگار در دل ایشان دروسے۔ با ب دانہ قناعت
 کردہ۔ و چہل درویشان گوشہ نشین طریق توکل سپردہ۔ یکے را بازندہ

نام بود۔ و دیگرے را نوازندہ۔ و ہر دو شام و سحر یا تفاق یکدیگر نغمات
موزوں سرانیدندے۔ و گاہ بیگاہ بالخان روح افزا جمعہاے
گو ناگوں ترتیب کردندے۔ بیت

بیاد روے بتے کنج غلتے دایم عشقش از ہمہ عالم فرانتے دایم
روزگار بر موافقت آل دو یار غمگسار حسد برد۔ و چشم زخم زمانہ بران
دو ہمہم فرزانه کار کرد۔ بیت

فلک را غیر ازین خود نیست کار کہ یارے راجہ ساز دزیارے
یا زندہ را آرزوے سفر پدید آمد۔ یار خود را گفت کہ ماتا کہ در یک
آشیانہ بسر بیکم۔ و در یک کاشانہ روزگار گذرانیم۔ مرا آرزوی آنست
کہ دو سہ روزے در اطراف جہاں بگردم۔ و فرمان عظیم الشان قُلْ
سَيُرَوُّ فِي الْأَرْضِ رَاكِبًا بِنَدْمٍ کہ در سفر عجائب بسیار دیدہ می شود۔ و
تجارب بے شمار بدست می آید۔ و بزرگان گفتند السَّمَرُ وَسَيَلَةُ الْعَظْمِ
شمشیر تا از غلات بیرون نیاید در معرکہ مردان سُرخ و نگرود۔ و قلم تا
در طریق سیر از سر قدم نسازد و نقش عبارات زیبا بر صفحہ وجود ظہور نیابد۔
آسمان کہ پیوستہ در سفر است از ہمہ بالاتر است، و زمین کہ ہموارہ
در سکون است پائمال و لکد کوب ہر عالی و دون است۔ قطعہ
بجرم خاک و بگردون نگاہ باید کرد کہ این کجاست ز آرام و آن کجا سفر

سفر مری مردست و آستانہ جاہ سفر خزانہ مال است و اوستاد بہتر
 درخت اگر متحرک شدے ز جای بجاک نہ جو رازہ کشیدے و نہ جھانے تیر
 نوازندہ گفت اے یار ہمد تو مشقت سفر نکشیدہ و محنت غربت
 ندیدہ۔ و نکتۃ الغریبۃ کربۃ بگوش جاں تو ز سیدہ۔ و تند باد
 الفرقۃ حرقۃ یکشن دل تو نو زیدہ۔ سفر درختے رست کہ جز
 بار فراق میوہ نیارد۔ و غربت ابریت کہ جز باران مذلت قطرہ نیارد

بیت

نماز شام غریباں غریب و بیچارہ نشستہ بر سر راہے و لے بعد پارہ
 بازندہ فرمود کہ اگر چہ رنج غربت جاں فرساست اما تفریح بلدان
 و مشاہدہ غرائب جہان راحت افزاست و باز چوں طبیعت با کلفت
 سفر خو گرفت زیادہ ازاں متالم نمیشود۔ و نفس بسبب مشغولی با عجب سبک
 ولایت از مشقت راہ چندان تاثیرے نمی یابد۔ بیت

در غربت اگر خار جفاہست چغم زیں خار گل مراد روید ہر دم
 نوازندہ گفت اے رفیق موافق تفریح اطراف عالم و تماشائے
 ریاض ارم با یاران ہمد و دوستان محرم خوش آید۔ و چوں کہ
 از سعادت دیدار رفیقاں محروم شہ پیدا است کہ در وادید ایاں تفریح
 چہ مقدار در ماں پذیرد۔ و رنج اور ازاں مشاہدہ چہ مایہ شفا پذیرد

و من میدانم که در فراق یاران و رنج ہجران دوستان صعب ترین
ہمہ درد باست - و سخت ترین ہمہ رنجما - فرد

فراقِ دوستان دیدن نشانے باشد از دوح

معاذ اللہ غلط کردم کہ دوح زان نشان باشد

حالاً بجد اللہ تعالیٰ کہ گوشہ و توشہ بہت - پای فراغت در دامن مافیت
کش - و گریبان ہوس بدست ہوا باز مدہ - فرد

بگیر دامن جمعیت و فارغ باش کہ سنگ تفرقہ دوران دآستین دارد

بازندہ گفت اے مونس روزگار دیگر سخن ہجر فراق مگوی کہ یار

غم گسار در عالم کم نیست - و ہر کہ از یاری بہر دچوں بدگیرے پیوند

غم نیست - اگر اینجا از وصل یاری باز مانم بانک فرصت خود را بصحبت

دلہاری دیگر رسانم - و این خود شنیدہ کہ گفتہ اند - بیت

بہج یار مدہ خاطر و بہج دیار کہ برو بجز فراخ است و آدمی بسیار

توقع دارم کہ من بہر دوفر مشقت سفر بر من نخوانی - کہ شعلہ محنت مسافرت

مرد را پختہ سازد - و بہج خام طع سایہ پروردہ مرکب امید در میدان

مراد نتازد - بہج بسیار سفر باید تا پختہ شود خلے

فوازندہ گفت اے یار عزیز این زمان کہ تو دل از صحبت یاران

بر میداری رشتہ موافقت دیرینہ را قطع کردہ با حریفان مجد و پیوند

می توانی ساخت و از مضمون سخن حکیم که فرد
 یار کمن را هیچ رومده از دست بهر حریفان نو که نیک نباشد
 تجاوز میتوانی نمود سخن مراد تو چه اثر خواهد بود - اما - فرد
 بے بکام دل دشمنان بود آکس که نشنود سخن دوستان نیکانندیش
 سخن برینجا قطع نموده یکدیگر را وداع کردند - و بازنده دل از صحبت
 رفیق برکنده پرواز در آمد ع چنانچه مرغ عقید بروں پر دز قفس -
 بر غبته صادق و میلے تمام فضاے هوامی پیمود - و کوہماے بلند
 و بوستانہماے فردوس مانند تفریح میفرمود - ناگاہ در دامن کوہے
 کہ در بلندی با شرف فلک اعظم لاف برابری زدے - و از عظمت تمام
 کرہ زمین را در زیر دامن خود تودہ خاک شمردی - مرغزارے دید سواد
 مینارنگ او از روضہ مینود لکشاتر - و نسیم شمال غالبہ بیزش از ناف
 مشک تنارے عطر ساتر - شنوی

صد ہزار ال گل شگفتہ درو سبزہ بیدار و آب نختہ درو
 ہر گلے گونہ گونہ از رنگے بوے ہر گل رسیدہ فرسنگے
 بازندہ را آل منزل خوش و ساحت دلکش بے پسند افتاد - و چوں
 آخر روز بود ہماں جا بار سفر بکشاود - ہنوز از رنج راہ ہرنیا سودہ بود و
 یہ آسائش و راحت نژدہ - کہ بیک ناگاہ فراش سبک سیر باد سائبان

ابر و رقصائے ہوا برا فراخت۔ و جہاں آرمیدہ را بخروش رعد دل آشوب
 و نہیب برق سینہ سوز نمودار غوغائے قیامت ساخت۔ آتش صاعقه
 از یک طرف جگر لالہ داغ دار میسوخت۔ و پیکان تڑالہ از طرف دیگر دیدہ
 نرگس بیدار بر ہدف زمین میدوخت پلیت

سینہ کوه از سان برق میشد چاک چاک و ز صدای رعد میل زید بر خود برم خاک
 بازندہ را در چنین وقت پناہے کہ از تیر باران سحاب ایمن گرد خود بود
 و گوشہ کہ از صدمت زہر بر محفوظ ماند میسر نمیشد۔ گاہے در زیر شاخے پناہ
 شدے۔ و زمانے برگ درختاں را پناہے ساختی۔ و ہر ساعت آسیب
 ژالہ و باران بیشتر میشد۔ و ہر لحظہ نہیب صاعقہ و برق زیادہ میگشت۔
 سرد

شب تاریک ہولِ عذابانے بدیں تندی کجا پر وے ما دارند سرستان محفلما
 القصہ شبے ہزار غصہ بروز آورد۔ و بنا کام براں بلای بے ہنگام
 صبر کرد۔ ہر دم از گوشہ آشیانہ و مصاحبت یار فرزانه برانذیشیدی۔ و آہ
 سرد بصد حسرت و درد از دل سوختہ بر کشیدی و گفتی۔ قطعہ
 گر بدانتے کہ فرقت تو اینچنین صعب باشد و دل سوز
 از تو دوری نہ جستمے یک دم و ز تو غائب نہوے یک روز
 اما چون طلیعہ طیا شیر صبح اثر کرد۔ ہماندم رقم ظلمت سحاب از صفحہ

روزگار محو گشت - و از تاب آفتاب عالم تاب عرصہ زمین و ساحت
زمان روشنائی گرفت - بیت

خنجر زر بر کشید از سوسے خاور آفتاب ساخت روشن ربیع مسکون را سر آفتاب
بازندہ بار دیگر پرواز درآمد - متردد کہ بسوسے خانہ باز گردیدیا چون
غنیتمے نمودہ فی الجملہ در سہ روزے در اطراف عالم طوفانماید - در تثنائے
اسی حال شاہین تیز بال سخت چنگال کہ بر سر صید از شعاع آفتاب بر زمین
زودتر رسیدی - و وقت طیران بجانب بالا از نور بصر بفلک تیزتر
پیوستی - بیت

کہ حملہ چون برق آتش نشان گہ سیر چون باد آتش نشان
قصد بازندہ کرد - کیوتر مسکین را چون نظر بر شاہین بیرحم افتاد و لش
طپیدن گرفت - و ہر قوتے و حرکتے کہ در اعضا و اجزائے او بود روے
بجز عدم آورد - بیت

چو شاہین بر کیوتر حملہ آورد بجز افتادگی چارہ ندارد
بازندہ چون باز خود را بستہ بند بلا دید از نصیحت یار و فادار براندیشید
و بر فکر ناتمام و خیال ناموجہ خود و قوفے تمام یافت - ع
نذر ہا کرو و عمد ہا بنمود
کہ اگر ازاں مملکہ بسلامت بیرون آید و ازاں ورطہ باسانی خلاص

یابد دیگر اندیشہ سفر بر خاطر نگذرانند۔ و صحبت یار ہمدم کہ چون اکسیر اعظم
جز در عرصہ عدم نشان نمید بند مغنم شمرده بقیۃ العمر نام سفر بر زبان نزنند۔

فرد

گر بار دیگر دامن وصلت بکف آرم تا زنده ام از چنگ منت کس نرہاند
برکت آن حسن نیت کہ منظوی بود بر مزید جمعیت فتح البابی حاصل شد
دریں محل کہ سر نیچہ شاہین اوراد قبضہ تصرف می آورد از جانب دیگر
عقابے گرسنه کہ نسر طائر بر آشیان فلک از آسیدب چنگالی او امین نبود
و بوقت گرسنگی حل و جدی را از مرغزار آسمان در ربودے۔ فرد

حمل از نیم او بر چرخ نتواند چرکزدن مگر بہرام خوں آشام ہر روز شایان شد
ہیوی طعمہ دیرواز آمدہ بود۔ چون صورت حال شاہین و کبوتر شاہدہ
نمود با خود گفت اگر چه این کبوتر نوالہ مختصر و لقمہ محقر است اما فی الجملہ
ید و ناشتائی می توان شکست۔ و نفس ناشکیب را اندکے تسلی میتوان
داد۔ فضا کرد تا کبوتر را از پیش شاہین در رباید۔ قوت سعی کہ در نہاد
شاہین متکمن است با آنکہ در کفہ عقاب نبود تو جوہر او را ونسے نہاد۔

و با او در تراز و نشستہ بمقام معارضہ و مجادلہ درآمد۔ ہیبت

مرغ با مرغ چنگ در پیوست او بصد حیلہ زان میانہ برست
ہر دو بچنگ یکدیگر مشغول شدند۔ باز ندہ فرصت غنیمت شمرده خود را

بزیر سنگے افگند۔ و در سورنخے که کجشک اگر بکلف خواستی که بوے و آید
 میسر نشدی خورا جالے کرد۔ و بشے دیگر یا دل تنگ در زیر سنگ
 بسر برد۔ و با مادا که کبوتر سفید بال صبح از آشیانہ سپهر پر زدن گرفت
 و زان شب سیاه فام عنقا صفت از نظر نماں شد۔ بیت
 بفال ہمایوں چو طائوس مهر خراماں شد اندر ریاض سپهر
 بازندہ با آنکہ از گرسنگی قوت طیران نداشت بہر حال پرو بالے زدن
 گرفت۔ ترساں و ہراساں چپ و راست نظر میگرد۔ و پیش و پس را
 احتیاط تمام مینود۔ ناگاہ کبوترے دیدانہ چنار پیش و سے ریختہ
 و ہزار شعبیدہ و نیزنگ ازال صورت برانگیختہ۔ بازندہ را لشکر جوج بر کشور
 بدن مستولی شدہ بود و چوں جنس خود دید بے آنکہ تا ملی کند پیش
 رفت۔ و ہنوز دانہ بچوصلہ او نرسیدہ بود کہ پائش بستہ بند بلاگشت فرود
 دام شیطانست، دنیا دانہ لذتہا نفس مرغ دل را حرص دانہ زود در دام افگند
 بازندہ بران کبوتر عتاب آغاز نہاد کہ اسے برادر ما جنس یکدیگریم و مرا
 ایں واقعہ بسبب جنسیت تو دست دادہ چرا مرا ایں حال آگاہ نکردی
 و شرط مروت و ممانداری بجا نیآوری تا حذر کردے۔ و بدیں گونہ در دم
 نیفتادے۔ کبوتر گرفت از ایں سخن در گذر کہ از قدر حذر سو ندارد۔ و با
 قصنا کوشش بیچ فائدہ نکند۔ **نبرد**

چوں تیر قضا ز شست تقدیر کجست بر گزند کند و سپر تند بیسش
 بازنده گفت بیخ میتوانی که ازین مضیق بلاراه مخلصی بمن نمائی۔
 و طوق منته تا قیامت در گرون من اقلنی۔ کبوتر گفت اے سلیم دل
 اگر من حیلته دانسته خود را از بند مستخلص گردانیدی۔ و بدین نوع کہ
 مشاہدہ کردی مظلوم وار گرفتار مرغان نگشتمے۔ و نیک مانده است
 حال تو بدیاں شتر بچہ کہ بعد از رفتن بسیار مانده شد۔ و بزاری و خواهش
 مادر را گفت۔ اے نامهربان چنداں توقف کن کہ نفس خود را راست
 کنم۔ و یک لحظہ از ماندگی بر آسایم۔ مادرش گفت اے بے بصیرت
 نمی بینی کہ سمر ہار در دست دیگر نسبت اگر مرانی الجملہ اختیارے بودے
 پشت خود را از پا و پائے ترا از رفتار خناس دادے۔ مثنوی
 شتر بچہ با مادر خویش گفت پس از رفتن آخر زمانے بگفت
 بگفت اے بدستے منته مہار ندیدی کسم بار کش در قطار
 بازنده چوں نا امید شد طپیدن آغاز نہاد۔ و بجد تمام قصد پرواز کرد۔
 چوں رشتہ امیدش استحکام داشت رسن دام کہ بمرور ایام منسودہ
 شدہ بود گسیختہ شد۔ و بازندہ خلق خود را از حلقہ دام خالی یافتہ
 بفراغ بال پرید۔ و روے بوطن نہاد۔ و بشادی آئکہ از چنانا بند
 گراں سنگ سبک خلاصی یافتہ بود غم گرسنگی برداش فراموش شد۔

دورانِ ثنائے طیران بدہی ویران رسید۔ و بر گوشہ دیوارے کہ متصل
 بکشت زارے بود قرار گرفت کودک دہقان کہ نگهبانی کشت زار
 کردے برسم گشت برحوالی آن کشت میگشت چون ہمیش بر کبوتر
 افتاد سوز سولے کباب دودان دلش برآمد۔ دازوے دست
 مرہ در کمان کروہد پیوست۔ و بازندہ ازاں بازی غافل۔ و
 بجانب کشت زار و طرف صحرا و مرغزار مائل۔ کہ ناگاہ از شعبدہ فلک
 حقہ باناثر ضرب آن مرہ بیال آن شکستہ بال رسید۔ از غایت ہول
 و ہیبت سرنگوں شدہ بتگ چلبے کہ در پای ہماں دیوار بود و افتاد۔
 و آن چاہے بود کہ وز غایت ژرفی فلک دولا بے چوں چرخ بر سر
 آن نمودی۔ و اگر رشتہ سیاہ و سفید روز شب بر ہم تافتندے
 بقعر او رسیدے۔ قطعہ

نہ چاہے بدانساں مغلکے کہ قعرش ازاں سوے ہنقم زمیں برگزشتے
 فلک دورش از خواستی تا بدانند بماندی و گرد مساحت نگشتے
 دبقان بچہ چوں دید کہ مطلوب در تگ چاہ ست و رسن تدبیر از
 رسیدن بدان کوتاہ نا امید برگشت۔ و آن صید نیم کشتہ را در زندان
 عقوبت بگذاشت۔ القصہ بازندہ شیار و زوی دیگر بادل خستہ
 و بال شکستہ در تگ آن چاہ بسر برو۔ و بزبان حال صفت عجز و

آوارگی و صورت ضعف و بیچارگی بر خیال تو از ندہ عرض میکرد و میگفت

یاد باد آنکہ سرکوی تو ام منزل بود دیدہ را روشنی از خاک دلت حاصل بود
 در دلم بود کہ بے دوست نیاشم ہرگز چہ تو اں کرد کہ سعی من دل باطل بود
 باز ندہ روز دیگر بہ نوع کہ تو اوست و بہر حیلہ کہ دانست خود را
 بسر چاہ رسانید۔ و نالال و غریواں چاشتگاہ بجوالی آشیانہ خود رسید
 تو از ندہ آواز جناح رفیق شنیدہ با استقبال از آشیانہ بیروں پرید و گفت۔

بیت

مخ کہ دیدہ بدیدار دوست کردم باز چہ شکر گویمت ای کار ساز بندہ نوا
 و چوں باز ندہ را در کنار گرفت اورا بغایت ضعیف و نزار یافت
 و گفت۔ ای یار پسندیدہ کجا بودی۔ و کیفیت احوال بر چہ منوال است
 باز ندہ گفت۔

بیت

در د عشقے کشیدہ ام کہ مپرس زہر ہجرے چشیدہ ام کہ مپرس
 انچہ از محنت و بلا و مشقت و عنابر من گذشتہ بیت۔
 آسودہ شبے باید و خوش متابی تا با تو حکایت کنم از ہر باپے
 خلاصہ سخن آنست کہ شنیدہ بودم کہ در سفر تجربہ بسیار حاصل می شود۔
 مرا پارے این تجربہ روے نمود۔ کہ تا از ندہ با شتم دیگر سفر نکم۔ و تا ضرورتے

نہاں شد از گوشہ آشیانہ بیرون نہ روم و باختیار خود دولت مشاہدہ
 دوستان را بخت مجاہدہ غربت بدل نکم - فرد
 دگر مجاہدہ غربتم ہوس نکند کہ در مشاہدہ دوستان خوش تلم
 و این مثل بدان آورده ام تا حضرت پادشاہ عالمیال پناہ عن حضرت را
 بذل سفر بدل نکند - و فراق یار و دیار کہ نتیجہ اش جز نالہ زار و دیدہ
 اشکبار نیست باختیار قبول نفرماید - بیت

ہولے یار و دیارم چو بگذرد بخیال شود منازل از آب دیدہ مالا مال
 دلبشیم بفرمود کہ اے وزیر ناصح اگر چہ مشقت سفر بسیار است
 منافع او نیز بے شمار است - چوں کہ در غربت بوطہ محنت و افتاد
 مودب و مہذب گردد - و تجربہ ہائے کہ مدۃ العمریداں فائدہ نوال گرفت
 حاصل آید - و بے شبہ ترقی کلی در سفر روئے می نماید - خواہ از راہ
 صورت و خواہ از روئے معنی بہ بینی کہ پیادہ بسفر شش منزل از
 فرزانگی مرتبہ فرزین یا بد و ماہ سبک رو بسیر چہار دہ شب از منزل
 ہلالی بدرجہ بدر رسیدے - بیت

از سفر ہابندہ کیخسر و شود بے سفر ہا ماہ کے خوشتر و شود
 و اگر کسے بگوشہ مسکنے کہ دارد سفر فرد و آرد و از محنت آباد وطن قدم
 بیرون نہند از مشاہدہ عجائب بلاد محروم و از ملازمت اکابر عباد

بے بہرہ ماند۔ بازار ازاں بر ساعدِ سلاطین جاے مقرر شدہ کہ سر بر
آشیاں فرود نمی آرد۔ وچند بواسطہ آں در پس دیوار خواری ماندہ کہ دل
از ویرانہ بر نمیدارد۔

نبرد

چو شاہباز بجولاں در اے سیری کن چو چند چند تو اں بو در پس دیوار
ویکے از مشایخ کبار جمعے از مریدان خود را بدین رباعی بر سفر
تحریر میفرمود۔

رباعی

ہر کس کہ سفر کند پسندیدہ شود در عین کمال نور ہر دیدہ شود
پاکیزہ تراز آب نباشد چینی یکجا کہ کند مقام گندیہ شود

واگر آں باز شکاری کہ باز عن بچگان بزرگ شدہ بود در آشیان ایشان
بماندی و در ہواے سفر پرواز نکردی ہر آئینہ بشرف تربیت سلطان
نرسیدی۔ وزیر استدعا نمود۔ کہ کیفیت آں صورت چگونہ بود۔

حکایت۔ راے دالبشیم فرمود کہ در اخبار شنیدہ ام کہ وقتے
دو باز تیز پرواز با یکدیگر دو مساز بودند۔ و آشیانہ ایشان
برقلہ کوہے واقع شدہ بود کہ عقاب سپہ بقوت طیران بجاالی آں
نتوانستی پرید۔ و نہر طائر با وجود بلن۔ پروازی بہ پیرا من آں نتوانستی
رسید۔

عیت

آں نہ کوہے بود کہ رابر میں بود نشان آسمانے بود گوئی بر فراز آسماں

وایشان بفرانج بال و ران نشیمن بسر می بروند - و بیدار یکدیگر
خوش دل و خرم میگذرانیدند - بیت
تو اے بلبل که با گل دروصالی غنیمت دال که بس فرخنده فالی

بعرا از مدتی خداوند تعالی ایشان را بچہ ارزانی فرمود و بواسطہ شفقتی
که والدین را بفرزندانشان بود هر دو بطلب غدارفتندی - و جنت جگر گوشه
از هر گونه طعمه آوردند - تا یا ندرک زمانے قوتش روے بترقی نہاد
روزی ویرا تنها گذاشته ہر یک بجانبے رفته بودند - و درآمدن ایشان
مہلتے واقع شدہ بود - بان بچہ را جاذبہ اشتہا در حرکت آمد - جسے آغاز
نہاد و بہر طرنے میلے نمودہ بکرانہ آشیانہ رسید - ناگاہ از انجا در افتادہ
روے بہ نشیب کوہ آورد - قضا را در ان محل زغنے از آشیانہ خود بطلب
طعمہ کہ جنت بچگان حاصل کند بیرون آمدہ بود - و بر کمر آن کوہ تہ صند
صیدے نشستہ - نظرش براں بچہ باز افتاد کہ از بالا متوجہ پایاں بود -
بخیالش چنان رسید کہ آن موٹے است از چنگال زغنے خلاص یافتہ عم
در کوڑہ ہمہ خیال رویت بیتم

بے تامل در تاخت - و پیش ازاں کہ بر زمیں رسد از روے ہوا اورا
گرفتہ باشیانہ خود برد - و چون نیک نگریت بعلا مت چنگال منقار
دانست کہ از جنس مرغان شکار است - بکلم جنسیت در ول وے ہرے

پدید آمد۔ و با خود اندیشید کہ عنایت الہی در ضمن این حال باز تو اں یافت
کہ مر اسبب حیات او گردانید۔ و اگر من در اں محل حاضر نبودے و ایں
مرنگ از بالای کوه بر زمین افتادی ہر آئینہ ہمہ اعضا و اجزای او
از یک دیگر برینتی۔ و استخوانہایش با سید سنگ عنایت شدہ غبار وار
بباد فنا رفتی و چون قصائے ربانی چنان اقتضا کرد کہ من واسطہ بقائے
او شوم نسب آنست کہ با فرزندان من در تربیت شریک باشد۔
بلکہ او را بفرزندمی بردارم۔ تا در سلک سائر اولاد منتظم گردو۔ پس
آن زغن از روے شفقت تربیت او مشغول شد۔ و چنانچہ با بچگان
خود سلوک کردی با او ہمہ طریقہ سلوک داشتی۔ تا اں با بچہ بزرگ شد۔
و گوہر اصلی ذاتی وے کہ النَّاسُ مَعَادِنٌ كَمَا دِنِ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ
باش و نمائش آغاز نہاد۔ اگرچہ تصور اں داشت کہ از فرزندان زغن است
اما ہیئت و ہمت و ہیبت خود را خلاف ایشاں میدید بیشتر اوقات
در تحیر می بود کہ اگر من نہ از ایشاںم چرا دریں آشیانم۔ و اگر ایں خاندانم
چرا در صورت و صفت بر عکس ایشانم۔ رباعی

نے داخل ایں دائرہ دارم خودا   لئے خارج ایں جمع شمارم خودا
آں بہ کہ ازین نیستی و ہستی خویش   خوش بگذرم و باز گذارم خودا
روزے زغن با بزرگ گفت اے فرزند دل بند ترا بغایت ملول می بینم۔

و سبب ملال بر من پوشیدہ است۔ اگر آرزوے در دل داری با من
 بگویی تا در پے تحصیل آن باشم۔ و اگر مرادے در خاطر است میگذرد
 بے توقف ظاہر کن تا بمقدار مقدور در اتمام آن بکوشم۔ باز جواب داد
 کہ من نیز از خود اثر ملائت در می یابم و سبب آن رانمی دانم اگر میدانم
 گفتن نمی توانم۔

بلیت

این طرف گلے بگھر که مارا بشگفت نئے رنگ تو ان نمودنے بونے نہفت

حالا مصلحت در آن دیدہ ام کہ شرف اجازت ارزانی داری تا دو سه
 روز در اطراف جہاں بگردم۔ شاید کہ بپرکت حرکت غبار غم از صفحہء دلم
 زدودہ شود۔ و چون خاطر بغرائب و عجائب امصار و اقطار مشغول
 گردد ممکن کہ صورت فرح در آئینہ ضمیر پدید آید۔ زغن کہ آوازہ فراق
 شنید دو از نسا دشن برآمد و گفت۔ بلیت

از فراخ تلخ می گوئی سخن ہر چه خواہی کن و لیکن آن کن
 فریاد بر آورد کہ اے فرزندان چہ اندیشہ است کہ کردہ۔ و این چہ
 خیال است کہ پیش آورده۔ سخن سفر گوی کہ در یائست آدمی خوار
 و از دہائست مردم آزار۔ بلیت

سفر اہل این جہاں سقر است زان سبب صورت سفر سقر است
 بیشتر مردم کہ سفر اختیار می کنند بجهت تمیہ اسباب معاش می تواند بود۔

یا بواسطہ آنکہ در وطن بودن ایشان تعذری دارد۔ و تراہج کلام ازین دو واقع نیست۔ منت خداے را کہ گوشہ فراغتیت۔ و توشہ کہ بدان اوقات تواند گذشت میسر است۔ و بر فرزندان دیگر سرفرازی داری و ہمہ بزرگے ترا گردن نہادہ اند۔ و با این ہمہ تعب سفر اختیار نمودن و راحت اقامت را ترک فرمودن از طریق خرد دوری نماید۔ و دیرست کہ گفتہ اند۔ ع روز نیک از دست دادن نیست کار عاقلان۔

باز گفت آنچه فرمودی از روی مہربانی و شفقت است۔ اما ہر چند با خود فکرمی کنم این گوشہ و توشہ فراخور حال من نیست۔ و در ضمیر من چیز ہارت میگذرد کہ عبارت از اں قاصر است۔ زغن دانست کہ نشتہ کل شئی یوجع الی اصلہ ظہور کردہ است۔ خود را از سر حد ایس سخن دور انداخت۔ و گفت آنچه من میگویم از مقام قناعت است۔ و آنچه تو میگوئی از مرتبہ حرص است۔ و حرص ہمیشہ محروم باشد۔ و تا کہ قناعت نہ کند آسائش نیابد۔ و چون تو شکر نعمت قناعت نمیگذاری و قدر دولت فراغت نمیدانی ترسم کہ بتو آں رسد کہ بدان گریہ حرص رسید۔ باز پرسید کہ چگونه بودہ است آں۔

حکایت۔ زغن گفت در روزگار پیشین زالے بود بغایت ضعیف حال۔ و کلپہ داشت تنگ ترازد دل جاہلان۔ و تیرہ نراز

گورنجیلاں۔ وگر بے با او مصاحب بود کہ ہرگز روی نان در آئینہ
خیال نریدہ۔ و از بیگانہ و آشنا نام آسش نشنیدہ۔ وہماں قانع بود
کہ گاہ گاہ بوی موشتے از سوراخے شنیدی۔ و یا نقش پاے او
بروے تخنہ خاک ہریدے۔ و اگر احیاناً بحد دگاری بخت و مساعدت
سعادت موشتے بچنگ وے افتادی۔ ع

چوں گدائی کہ گنج زر یا بد

رخش از شادی بر افروختی۔ و غم گذشتہ بشعلہ حرارت غزیری بسختی۔
و تا یک ہفتہ کما بیش بدان مقدار غذا گذرانیدی۔ و گفتی۔ بیت
اینکہ می بینم بر بیدارست یارب یا بخواب خوشترن را در چہن نعمت پس از چہن غذا
و بواسطہ آن کہ خانہ پیرزن قحط سال آن گرہ بود پیوستہ زار و نزار
بودے۔ و از دور و شکل خیالی می نمودی۔ روزے از غایت بیطاعتی
بزحمت تمام بر بالاسے بام برآمد۔ گر بے دید کہ بر دیوار خانہ ہم سایہ
می خرامید۔ و بدستور شیرازیاں کام شمرده می نہاد۔ و از غایت فرہی
قدم آہستہ بر میداشت۔ گر بے پیرزن چوں از جنس خود بدان تازگی
و فرہی دید متحیر شدہ فریاد بر کشید کہ ع

بارے خراماں میرسی آخر بگوئی از کجا

تو بدیں لطافت از کجائی۔ و چنان می نماید کہ از صیافت خانہ

خان خطامی آئی۔ اس طراوت تو از چہیت۔ و اس شوکت و قوت تو
از کجاست۔ گر بے ہمایہ جواب داد کہ من ریزہ خور خوان سلطام۔ ہر
صبح بردر گاہ شاہ حاضر شوم۔ و چون خوان دعوت بگسترانند۔
جراتے و علاوتے نمایم۔ و علی الجملہ از گوشتہائے فرہ و نانہائے میدہ
لقمہ چند دریاہم۔ و تار و دیگر مرہ الحال بسر برم گر بے پیرزن پرسید کہ
گوشت فرہ چگونه چیزے باشد۔ و نان میدہ چه نوع مرہ دارد۔ من
در مدۃ العمر جز مشور باے پیرزن و گوشت موش چیزے ندیدہ و نخوردہ ام
گر بے ہمایہ بخندید۔ و گفت بواسطہ آنست کہ ترا از عنکبوت مشرق
نمی توان کرد۔ و ابنائے جنس ما را از این شکل و ہیئت کہ تو داری
عارے تمام است۔ و از این صورت و صفت کہ از خانہ زرد بصر آورده
ننگے بردوام۔

فرد

از گر بہ ہمیں گوش و دے ہست ترا باقی ہمہ عنکبوت را میمانی
و اگر تو بارگاہ سلطان را بینی۔ و بولے اس طعامہائے لذیذ و غذا ہا
موافق بشنوی میکن کہ سر میچی العظام و ہی دمیہم از پردہ غیب
بعرصہ ظہور آید۔ و حیائے تازہ یابی۔ فرد
ہوئے محبوب کہ بر خاک احبا گذرد چه عجب باشد اگر زندہ کند عظم ریم
گر بے پیرزن بتقرع تمام گفت اے برادر مرا با تو حق ہمایگی و رابطہ

جنسیت ثابت است چہ باشد اگر شرط مروت و اخوت بجا آری۔ و این
نوبت کہ میروی مرا با خود ببری۔ شاید کہ بدولت تو نوائی یاجم و از
برکت صحبت تو بجائے رسم۔ بیست

سرکش از صحبت صاحب دلاں دست مدار از کمر مقبلان
گر بہ ہمسایہ رادل بر نالہ وزاری او بسوخت۔ و مقرر کرد کہ این
نوبت بے او بر سر دعوت حاضر نشود و گر بہ پیرزن از نوید این وعدہ
جائے تازہ گرفتہ از یام بزیر آمد۔ و صورت حال با پیرزن یک گفت
پیرزن نصیحت آغاز نہاد کہ اے رفیق مہربان بسخن اہل دنیا فریفتہ
مشو۔ و گوشہ قناعت از دست مدہ۔ کہ ظرف حرص جز بجا ک
گور پر نشود۔ و دیدہ آرزو جز بسوزن فنا ورشتہ اجل دوختہ نگرود۔

مثنوی

قناعت تو نگر کند مرد را خیر کن حرص جہاں گرد را
خدا را نداشت و طاعت نکرد کہ بر بخت روزی قناعت نکرد
گر بہ رانہ چنان سوداے خوان نعمت سلطان در سرافتادہ بود کہ
داروے نصیحت اورا سود داشتہ۔ فرد

نصیحت ہمہ عالم چو باد دقفس است بہ پیش مردم عاشق چو آب در غبال
القصہ روز دیگر با اتفاق گر بہ ہمسایہ افتال و خیراں خود را بد رگاہ

سلطان رسانید۔ وپیش از آنکہ آل بیچارہ برسد نص صریح الخیر فی محروم
 لطیفہ برانگیختہ بود۔ وضعف طالع آب حرماں بر آتش سوداے خام او
 ریختہ۔ وپیش آنکہ روز گذشتہ کہ گجاں بر سر خوان ہجوم کردہ شور و شغب
 از حد گذرانیدہ بودند۔ و بفریاد و فغان مہمان و میزبان را تنگ آوردہ
 دریں روز سلطان حکم فرمودہ بود کہ جماعۂ تیر اندازاں با کمانہاے طیار
 در گوشہ کمیں استادہ مترصد باشند۔ تا ہر گریہ کہ سپہ وقاحت بر روے
 کشیدہ بمیدان جرأت در آید اول لقمہ کہ خورد پیکان جگر دوز باشد۔ گریہ
 زال ازین حال بے خیر چوں بوے طعام شنید بے اختیار شاہین وار بشکار
 گاہ خوان روے نہاد۔ و ہنوز پلہ میزان اشتہا بلقمہاے گراں سنگ
 وزنی نگر فتمہ بود۔ کہ تیر دل شکاف در سینہ اش ترازو شد۔ **مثنوی**

چکال ٹھونس از استخوان می دوید ہمیں گفت از بول جاں میدوید
 کہ گر رستم از دست این تیر زن من و موش ویرانہ پیر زن
 نیز دوسل جان من زخم نیش قناعت نکوتر بد و شاب خویش
 و این مثل بدال آوردم تا تو نیز گوشہ آشیانہ مرا غنیمت دانی۔ و قدر طعمہ
 و لقمہ کہ بے مشقت تو بہم میرسد بشناسے۔ و اندکے قناعت نمودہ
 افزوں طلبی نکنی۔ مبادا کہ بدال پایہ نرسی و این مرتبہ نیز از دست
 برود۔ باز گفت آنچه فرمودی محض نصیحت و عین مرحمت است۔ اما

بجز نیات سرفرو و آوردن کار عجز تو اند بود و بجز داکل و شرب
 قناعت نمودن از طباع بہائم - ہر کر باید کہ بر سر بزرگی نشیند
 بطلب معالی بر باید غماست - و ہر کہ خواہد کہ تاج سرفرازی بفرق ہند
 کمر بست و وجہ بر میان باید بست - و ہمت بلند بکار ہائے خسیس
 راضی نمیشود - و خردار جہند منازل ارادل را نمی پسندد - مشنومی
 بیچ کسے رہ سو بالا نیافت تا قدم از ہمت والا نیافت
 مرتبہ جو کہ بر آئی بساہ کس نخورد شربت باراں بچاہ
 زغن گفت این خیال کہ تو در سرداری بجز دیندار وجود نگیرد - و این ٹیک
 سودا بتناے بے حاصل بجوش نیاید - بیچ کار بے آنکہ اسباباں مہیا
 باشد از پیش زرد - و بیچ نتیجہ بے آنکہ ترتیت مقدمات کند روے
 نہ نماید -

شرد

تکیہ بر جاے بزرگان نتوان زد بگذاں مگر اسباب بزرگی ہمہ آمادہ کنی
 باز گفت قوت چنگال من حصول میامن دولت را خوب ترین سببست
 و سطوت منقار من یا فتن مراتب رفعت را بہترین وسیلتے - مگر تو حکایت
 آن شمشیر زن استماع نفرمودہ کہ بدست یاری بازوی دلاوری داعیہ
 شاہی و سروری داشت آخر الامر خلعت ہمیش بطر از سلطنت زمینت
 یافت - زغن پرسید کہ این حال بر چہ منوال بودہ است -

حکایت - باز گفت در قدیم الایام درویشے کاسب بود۔ بمونت
عیال در ماندہ۔ و از غایت در ماندگی ہرگز از ورقِ حرفت خود حرف
نشاط نخواندہ۔ و فائدہ حرفت او بجز بخرج عیال و فاکردی۔ و مکتب
پیشہ او از ترتیب نان و جامہ فاضل نیامدی۔ عنایت ایزدی عزشانہ
او را پسر گرامی کرامت فرمودہ۔ و لائل حشمت از چہرہ او پیدا۔ و علامات
دولت از ناصیہ او ہویدا۔ **بیت**

مبارک طلوع فرخندہ فالے بہارِ خرمی زیبا نہائے
برکتِ قدم او حال پد رسا مانے پذیرفت و بہین وجود او دخل کسبش
بر خرج افزونی گرفت۔ پدر قدم او را میمون دانستہ بدان مقدار کہ مقدر
وقت بود تربیتش می نمود و پسر در کودکی سخن ہمہ از تیر و کمان گفتی۔
و بازے با سپر و شمشیر کردی۔ ہر چند او را بکتاب بردندے از میان
میدان سر برزدے۔ چند انچہ تعلیم خطش دادندے۔ میل بہ نیرۂ
خط نمودی۔ ہوارہ از خط شمشیر حرف جہانگیری خواندی۔ و پیوستہ
از نقش سپر نیرنگ سرفرازی مشاہدہ کردی۔ **مثنوی**

چو ہا و میم بنوشتی دبیرش سپر یا خود بودی در صنیرش
الف بابے چنان میگرد تقریر کہ باشکل کمان ست و الف تیر
چول از مرتبہ کودکی بسر حد بلوغ رسید۔ روزے پدرش فرمود کہ اسے

پسر ہمگی خاطر من بحال تو ملتفت است۔ روزمان جو اسے باول طفولیت نسبتی ندارد۔ و آثار شوخی و دلیری از صفحات احوال تو بغایت روشن است میخوانم کہ پیش از ان کہ نفس بداندیش ترا در مملکت شہوت افکن حصار ستوا
 مَنْ تَزَوَّجَ فَقَدْ أَحْسَنَ لِنَفْسِهِ قَرَارَ گاہ تو سازم۔ و حالا دست پیمانی فراخور حال ترتیب کردہ ام تا از قبیلہ کہ کفوے ما تواند بود
 کریمہ را در سلاک ازدواج تو کشم۔ تو دریں چه صلاح می بینی۔ پسر گفت
 اے پدر بزرگوار آنرا کہ من میخوانم دست پیمان آمادہ کردہ ام۔ و کاہن
 او نقد نہادہ۔ شمارا دریں باب تکلیف نمی نمایم۔ و از شما مدوے و اعانتہ
 طمع ندارم۔ پدر فرمود اے پسر مرا بر حال تو و قوفے تمام حاصل است۔
 چندال استظمارے کہ ترتیب دست پیمان بقاعدہ توانی کرد نداری۔
 آنچه میگوئی مرتب ساختہ ام از کجاست۔ و عروسے کہ خواستگاری میکنی
 کدام است۔ پسر بچاند رفت و ششیر بیرون آورد۔ صد بار از غمزه خوبان
 خوشخوار تر۔ و بہزار در جہ از ندان عقیق لبیاں گوہر دار تر۔ انگہ گفت اے
 پدر بدانکہ من عروسِ ممالک را خطبہ خواہم کرد۔ و مخدرہ سلطنت را در
 عقد خواہم آورد۔ و او را دست پیمان بہ از تیغ تیز و کاہینی بہتر از خنجر
 خوریز نیست۔

بیت

با بخت نیک ہیچ کسے راستیز نیست مہر عروس ملک بجز تیغ تیز نیست

و چون همت آل جوان بر حصول سلطنت مقصود بود و در اندک زمانه
 عرصه مملکت فرا گرفت. و بضر تیغ عالمگیر اکثر ممالک آفاق را مسخر
 گردانید. و از اینجا گفته اند - **فرو**

عروس ملک نسازد مگر بدامادی که اول از گم تیغ داد کا بنین
 و این مثل را برای آل آوردم تا بدانی که آنچه اسباب دولت تواند بود مرا
 آماده است. و توفیق ایزدی ابواب سعادت مندی بر روی حال من
 کشاده. و من نیز امیدوارم که عنقریب بمطلوب خود برسم. و درنت مراد
 در گردن مقصود آورم. حالا با فسون و افسانه کسے ترک این حال نخواهم
 کرد. و ازین خیال نخواهم گذشت. ع ما از سر این کوی ملامت نرویم
 زغن دانست که آل مرغ عالی همت برشته حیل و در دام سخاوت
 افتاد. و بدانه مکر و فریب صید نخواهد شد. بضرورت اجازت سفرش
 داد. و دانع مفارقت بر سینه ریش نهاد. باز زغن را با بچگان و دواع
 نموده از آشیانه پرواز کرده. متوجه اوج شد. و بعد از ماندگی بسره کوهی
 فرود آمده دیده تماشا بهر طرف میکشاد. ناگاه کبک دری دید و درین
 جلوه گری خرامیدن آغاز کرده. و از صدای تمهه اش غلغله را در
 اطراف کوه پیچیده. باز از طبیعت خود رنجته بشکار کبک دریافت
 و بیک حمله حوصله را از گوشت سینه او که مرغوب طبع بود. پر ساخت.

گوشته یافت بدان مشایخ که لذت چاشنی او با شربت حیات برابری کردی -
 و لطافت مزه آن با ذوق نعمت خوشگوار و لخم طیبی مما یشتخون
 دم مساوات زدی - و چون مدۃ العمر بدان مزه گوشته پختیده بود - گفت

فرد

سر تا پائے تو بہ مطبوع طبع ماست گویا برائے خاطر مات آفریدہ اند
 پس بخود اندیشید کہ از فوائد سفر ہمیں بس است - کہ عجاآلۃ الوقت
 را از غذا ہائے ناملاکم خلاص میسر میگرد - و بطعمائے کہ مقبول خاطر است
 التذافی حاصل میشود و از آشیانہ تیرہ و تنگ مصاحبان دنی و بے بہت
 بر مواضع مرتفعہ و منازل عالیہ اشرفی دست میدہد - ع

دیں ہنوز اقل آثار جہاں افزویت

تا بعد ازیں چه لطیفہ از زاویہ غیب بعرصہ شہادت خواهد آمد - ع

تا خود قدر از پردہ چہ آرد بیرون

پس باز تیز پرواز چند روزے بفرغت خاطر طیران می نمود - و بنشاط
 بال شکار کبک و تہو میگرد - تا دوزے بر سر کوبے نشسته بود - در
 دامن آن کوبہ جمعے سواراں دید - صف شکار بر آراستہ و مرغان شکاری
 بصید طیور در بہتر از آمدہ - مشنوی

وراں دشت از صدائے طبلک باز ہمہ مرغان صید اقلن بسپرواز

زیک سو جہرہ بازان سبک خیز   بخونِ صید کردہ چنگ را تیز
 وزان جانب دگر شاہیں بتاراج   رپودہ نقد جہاں از کبک دَر راج
 و آن پادشاہ ہماں ولایت بود کہ با ملازمان بر رسم شکار بیرون آمدہ بود
 و چراگاہ ایشان در پایان ہماں کوہ دشت ہم داوہ۔ در اشنائے این
 حال بازی کہ بر ساعد شاہ بود پرواز کردہ قصد صید نمود۔ و این
 باز بلند ہمت نیز بشکار او عزم کردہ و پیشدستی نمودہ صید رانی الحال از
 پیش وے در ر بود۔ شاہ را کہ نظر بر تیز پروازی و رہا بندگی وے افتاد
 دلش بستہ او شد۔ و مثال عالی شرف اصدا را یافت تا صیادان چاکبک دست
 بلطائف الجیل حلقہ دام در حلق وے افگندند۔ و بر بھمنونی دولت بشرف
 خدمت پادشاہ رسید۔ نظر عاطفت پادشاہی با قابلیت ذاتی و استعداد
 فطری او مجتمع گشتہ۔ اندک فرصت را بمساعت سعادت بر ساعد شہر بارے
 جائے قرارش مقرر شد۔ و بوسیلہ ہمت بلند از حصین دنات و خواری باو بوج
 حرمت و کامکاری رسید۔ و اگر در ہماں منزل اول اقامت نمودہ با صحبت
 زانغ و زغن در ساختی و بواسطہ سفر اطراف دشت و اکناف صحرا را
 نہ پیودے وصول او بدیں درجہ و ترقی او بدیں مرتبہ از قبیل محالات
 بودی۔ و این مثل جست آن ایراد کردم تا معلوم شو کہ در سفر ترقیات
 تمام دست میدہد۔ و آدمی را از اَسْفَلُ السَّافِلِینِ نحوں و زوالت

بَا عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَبُولِ وَجَلَالَتِ مِيرَسَانَدِ - قَطْعَهُ
 بہارِ دِلِ سَفَرِ بَاشَ کہ از وے خَلَائِقِ رَا کُلِّ مَقْصُودِ بِشْكَفَتِ
 سَفَرِ کُنِ تَامَرِ اَوْ خَوِشِ یَا بَنِي کَہ فَا مَشُوْا فِیْ مُنَا کِبِهَا خَدَا کَفْتِ
 وچوں سَخْنِ دَا بَشَلِیْمِ بَا تَامَرِ رَسِیْدِ وَ زِیْرِ دِیْگَرِ پِشِ آدَہِ مَرَا سَمِ عَا کُوْنِ
 بَجَا آوَرُو وگفت - اِنچَ حَضْرَتِ شَمَنْشَاہِیْ نَظْلِ اَلْحٰی دَرِ بَیَانِ سَفَرِ و فَوَائِدِ
 اَنْ فَرَمُو دَنْدَا زَا اِنْ جَلْمَہِ نِیْسَتِ کَہ شَا بَہُ شَہِدَتِ پِیْرَا مِیْنِ اَنْ تُو اِنْدَ گَشْتِ -
 فَا مَابَہِ خَا طَرِ بِنْدِ گَاں مِیْگِزَرُو کَہ ذَاتِ مَلِکِیْ مَلْکَاتِ سُلْطَانِ رَا کَہ رَا حَتِ
 عَا لَمِیَاں وَ اَبَسْتِ سَلَامَتِ اَنْ سَتِ مَشَقَّتِ سَفَرِ اَخْتِیَارِ کَرُو دَنْ اَز رَوْضَہِ
 جَاں فَرَاے عَشْرَتِ بَا وِیْہِ دَلْگِیْرِ اَلْمِ وَ مَحْنَتِ اَنْتَقَالِ نَمُو دَنْ اَز رَوْشِ
 حَکْمَتِ دُوْرِ مِیْنَا یِدِ - دَا بَشَلِیْمِ کَفْتِ اَز کِتَابِ مَشَقَّتِ کَا رَمُو اِنْ مَرُو وِیْہِ
 شِیْرَاں بِیْہِ نَبْرُو سَتِ - وِیْہِ شَہْمَہِ تَا دَا مِیْنِ عَشْرَتِ سَلَا طِیْنِ بَجَا رَا وِیْہِ
 اَوْ یَحِیْتِ نَشُو و ضَعْفَاے رَعِیْتِ رَا دَرِ کَلَسْتَانِ فَرَاغَتِ کُلِّ رَفَاہِیْتِ نَشْکُفْدِ
 وَ تَا پَاے ہَمَّتِ مَلُوکِ بَا وِیْہِ بَلِیْتِ نَہِ پِہَا یِدِ سِرْدَرِ وِیْشَاں بِیْسَا مَاں
 بِبَا لِیْنِ رَا حَتِ نَرَسَدِ - بِیْتِ

نِیَا سَا یِدِ اَنْدَرِ دِیَارِ تُو کَسِ چُو آسَا یِشِ خَوِشِ خَوِیْہِ وِیْہِ
 وَ بَدَا نَکَہِ بِنْدِ گَاں خَرَا وِ قَسْمِ اَنْدِ یَکِے مَلُوکِ کَہ اِیْشَاں رَا عَزْمِ مَلْکِیْنِ مَلْکَتِ
 وَ فَرْمَا نِ فَرْمَا ئِ دَا دَہِ اَنْدِ - وَ دِیْگَرِ رَعِیْتِ کَہ اِیْشَاں رَا شَرَفِ اَمِنْ

واستراحت بخشیده اند - این هر دو قسم یکجا استماع نپذیرد - یا راحت اختیار
باید نمود - و عنان دولت بگذاشت - یا بهمان عزت سلطنت باید ساخت
و دست ازلت و فراغت بازداشت - **قطعه**

آنکه او پا بر سر ناز و تنعم می نهد روزگارش در جهان سردار و سردر میکند
باو شاهی در چمن داو ندگل راز آنکه گل با وجود ناز کی از خار بستر میکند
و حکما گفته اند **الْحِدُّ وَسَبِيلُ الْجِدِّ** جد و جهد نمودن طالب را بسر
منزل بخت رساند - و بیابان مجاهده را بقدم و فاق قطع کردن جمال مقصود
را بنظر مشاهده در آرزو - حصول آمال متعلق است بر کوب احوال - **فرد**
کمر سلطنت نشاید بست هر که ارغبت تن آسانیت
هر که در میدان همت علم جبر افراشت و در ارتکاب محنتها صفت تن
آسانی و فراغت را دوست نداشت هر چند زودتر بمقصد رسید - و روی
مقصود بیدیه مراد بیدید - چنانچه آل پلنگ که آرزوے استیلا بر بیشه فرج
افزاداشت بیکت جد و جهدے که از وے بوقوع انجامید و بمبیا من
تحلی که بر مقاسات شدائد و مکاره داشت اندک فرصت را نفتاب
تعویق از چهره مرام بر افتاده دست امید یامن مطلوب رسانید - وزیر
درخواست نمود که این صورت بر چه وجه بوده است -

حکایت - راءے دابشلم گفت که در حوالی بھرہ جزیرہ بود بغایت

خوش ہوا۔ و بیشہ در نہایت لطافت و صفا چشمہاے زلال از ہر طرف
 رواں۔ و نسیم رواں بخش از ہر جہت وزاں مشنوی
 در ختال سر اندر سر یک دگر براں جلوہ گر میوہ لغز و توت
 نہالش ز طوبی دل آویز تر گیا ہش ز سوسن زباں تیز تر
 از غایت نزاہت آرزویشہ فرح افزا گفتندے۔ و پلنگے براں بیشہ مستولی
 بود کہ از ہیبت او شیراں شرزہ گام دراں کنام نیار سندانے نہاد۔
 و از شکوہ اوسپاع و وحوش اندیشہ آں بیشہ پیرامون خاطر تو ہنستندے
 گذرانید۔

مثنوی

چو بر خار زدے از خشم و نبال فگندی شیر چرخ از بیم چنگال
 براں رہے کہ او یکدم شکستی گذار خلق تا سائے بستی
 مدتها دراں بیشہ بمراد دل گذرانیدہ بود۔ و صورت ناکامی در آئینہ
 روزگار ندیدہ۔ بچہ داشت کہ عالم روشن بروے او دیدے۔ و روشنائی
 دیدہ در ملاقات قرۃ العین مشاہدہ نمودی۔ داعیہ داشت کہ چوں آں
 بچہ بسال برآید و دندان و چنگال بخون مہر براں بیالاید ایالت آں بیشہ
 بقبضہ تصرف او باز گذارد۔ و بقیۃ العمر در گوشہ قناعت بفرغت
 بگذراند۔ ہنوز بر نہال آرزو شکوفہ مراد نشگفتہ کہ خزان اجل میوہ بارغ
 حیانتش بیاد تاراج برداد۔ ع ای بسا آرزو کہ خاک شدہ

وچوں میں پلنگ بہ پنجہ شیر اہل گرفتار شد سبائے چند کہ از قدیم الایام
 آرزوے آں بیشہ داشتندے بیکہار در حرکت آمدہ قصد استخلاص آں
 کردند۔ پلنگ بچہ دید کہ طاقت مقاومت ندارد جلا اختیار کرد۔ و میان
 سباع نزاع عظیم واقع شدہ۔ و شیرے خونریز شور انگیز بر ہمہ غالب آمد۔
 و آں فرح افزای بہشت آسار بہ تغلب در حیرت صرف آورد۔ و پلنگ بچہ
 روزے چند در کوہ و بیابان سرگردانی کشیدہ۔ خود را بہ بیشہ دیگر رسانید۔
 و با سباع آں موضع در دل خویش باز نمودہ در تدارک آں خلل مدد طلبید۔
 ایشان از استیلاے آں شیر شکارے و تنور آں ہزبر کارزارے و قوف
 یافتہ از امداد و اعانت ابا نمودند۔ و گفتند اے بیچارہ منزل تو حالا
 بہ تصرف شیرے است کہ مرغ از صولت او بالائے آں بیشہ نیار و پرید۔ و
 پیل از دہشت او پیرامن آں صحرا نتواند گردید۔ ما را قوت جنگ و تحمل و نڈال
 و جنگ او نیست۔ و تو نیز با او در مقام مقابلہ و مقاتلہ نتوانی بوہر راے
 ما اقتصناے آں میکن کہ ہم رجوع بدرگاہ او نمائی و بصدق تمام گرد خدمت
 او بر آئی۔

شہوی

تنے را کہ نتوانی از جاے برد پیر خاش او پے نباید فشرود
 ہماں بہ کہ با او مدارا کنی بنالی و عذر آشکارا کنی
 پلنگ بچہ را این سخن معقول افتاد۔ و صلاح حال در اں دید کہ ملازمت

شیر اختیار کند - و حسب المقدور وظائف خدمت بتقدیم رساند - پس
 نکتۃ العود احملاً را کار بست - و بوسیله یکے اذراکان دولت بشرف
 خدمت شیر رسید - و منظور عواطف خسروانه گشته - بمبھی کہ لائق ہمت او
 بود نامزد شد - پلنگ دامن خدمت گاری در کمر ہوا داری استوار کرده
 بنوع آتار کفایت و کارگزاری بنظور میرسانید کہ ساعت بساعت حسب
 از دیا و تقرب و مزید نطق میشد - تا حدیکہ محسودارکان دولت واعیان
 حضرت گشت - و با وجود آن ہر دم جد و جہد او در ملازمت بیشتر بودی -
 و ہر لحظہ در تمام مصالح ملک سعی زیادت نمودی - **پلیت**
 جد و جہد کسے کہ بیشتر است کارش از کار جملہ پیشتر است
 وقتے شیر را مهم ضروری در پیشہ و در دست ساخت شد - و در زمان تنور
 فلک ایش در تاب بود - و عرصہ دشت و کوه چون کورہ آبگینہ گراں
 در التاب از غایت حرارت ہوا مغز جالوزاں و راستخوان بجوش آمدی -
 و سرطان در میان آب چون ماہی بر تابہ بریاں شدے بشنوی
 اگر ابر ناگہ شدے قطرہ بار ز تاب ہوا قطرہ گشتی شرار
 و گر در ہوا مرغ کردی گذر چو پروانہ اش سوختی بال و پر
 ز بس کا فتاب از ہوا یافت تاب دل بنگ میسوخت بر آفتاب
 شیر با محمود تامل میکرد کہ دچینیں وقتے کہ صدق در قعر دریا چوں مرغ

برتاب زن بریاں میشود۔ و سمن دراز خوف تاب آفتاب قدم از میان
 آتش بکنار نمی نهد۔ بدین نوع محنتی روئے نمود۔ از ملازمان که تواند بود
 که باز تکاب محنت متاثر نشده و از حرارت هوا اندیشه نماند و بدین مهم
 اقدام تواند کرد۔ در اثناے این تفکر پلنگ بصفت ملازمان درآمد۔ و
 ملک را اندیشناک دید۔ از آنجا که وفور شفقت و کمال درایت او بود نزدیک
 سر بر سلطنت آمده باستفسار موجبات آن تاثل جرأت نمود۔ و صورت
 واقعه معلوم کرده کفایت مهم بر ذمہ اہتمام خود گرفت۔ و شرف دستوری
 یافته با جمعی از ملازمان متوجہ شد۔ نیم روز را بد آنجا رسید۔ بسر انجام
 مہام قیام نمود۔ و علی الفور کہ کارش بموجب دلخواہ قرار یافته بود عثمان
 مراجعت بر تاقیت۔ خواص و ندما کہ در رکاب دولتش منتظم بودند متفق الکلم
 بعرض رسانیدند۔ کہ در چنین گراما اینہم راہ با اقدام اہتمام پیودہ شد۔
 و اکنون کہ مهم کفایت یافته۔ و بیچ نوع دغدغہ نیست۔ و تقرب ثنائیر
 در حضرت اعلیٰ روشن شدہ کہ تا چہ غایت است۔ اگر زمانے در سایہ دستہ
 استراحت فرمائید و بشریت آب خنک زبانی آتش عطش را تسکین دہید
 برمانا کہ از مصلحت دور نخواہد بود۔ فرو

آسودہ باش و بارشقت فزون کنش یکشامیاں کہ بز جہاں را کنارہ نیست
 پلنگ تبسے کرد و گفت بزرگے و تقرب من بکفرت بادشاہ علی است

کہ بجز وجد برافراختہ ام پسندیدہ نباشد آن را بجاہلی و بطالت سرنگوں
 ساختن - رہنائے کہ سبعی جہیل ارتفاع یا فتنہ نیکو نبودم جو یشتن داری
 و تن آسانی با خاک برابر کردن - بے تحمل ریختے بچل گینے سوال رسو -
 و بے شرکت خار دل آزار از تماشائے گلزار تمنع سوال یافت قطعہ
 کسے بگردن مقصود دست حلقہ کند کہ پیش تیر بلا با سپر تواند بود
 یار زوے ہوس بر نیاید این معنی باب دیدہ و خون جگر تواند بود
 منیان این خیر را بشیر رسانیدند - و صحیفہ این صورت را از دیباج
 تا خاتمہ فرو خواندند بشیر سر تحسین در جنبا نید و فرمود کہ سرداری را چہیں
 کسے زید کہ سردگر بیان شقت بر آوردن تواند - و رعیت در زمان
 عدل سرفرازی آسودہ تواند بود کہ سر ببالین آسایش نند - شتوی
 ازاں شاہ آسایش آید پدید گز آسایش خود تواند برید
 محک آنکہ آسایش مردوزن گزیند بر آسایش خویش
 پس پلنگ را طلبیدہ و با کریم تمام اختصاص دیوہ ایالت آن بیشہ بدو
 تفویض فرمود - و جلے پدر بد و ارزانی داشتہ منصب ولی عمدی
 خود نیز باں اضافت کرد - و فائدہ این مثل آنست تا معلوم کنی کہ
 بیچکس را بے تگاپوے سعی بلیغ آفتاب مراد از مشرق امید طالع نشدہ
 و بے جہت و جوے کامل مقدمہ رجائتہ حصول مقصود ندادہ - فرد

نابردہ رنج گنج میسر نمی شود فرداں گرفت جان برادر که کار کرد
 و چوں درین سفر مقصود طلب علم است عزم خیم کرده ام - و پاسے جمد
 در رکاب عزیمت آورده - بجز و تصور رنجی که در قباب و ایاب برسد
 صحیفه توجیه من رقم فتح نخواهد یافت - و شہسوار ہمت عالی عنان
 ازین صوب بر نخواهد یافت . انّ ذلک لمن عزم لا مؤد فرد
 شد کہ بغرم درست پائے نہد در رکاب نیست عجب چرخ را گر رود از کف عنان
 چوں وز داد استند کہ زواج بر نصیحت مانع عزیمت نخواهد بود بارے
 شاہ ہمدستان شدہ ہتھیہ اسباب ارتحال اشتغال نمودند - و شرائط
 مبارکباد سفر بادار سانیہ - بتکرار این بیت غلغلہ از گنبد و دوار
 در گذرانیدند -

بیت

کرده عزم سفر لطف خدا یار تو باد ہمت اہل نظر قافلہ سالار تو باد
 پس ساسے دابثلیم از منہ امور جہم ربکف کفایت یکے از ارکان
 دولت کہ محل اعتماد بود سپرد - و در باب رعایت رعایا و حمایت بر ایاء
 وصیہ چند کہ طراز لباس سلطنت تواند بود بگوش ہوش او فرو خواند -
 و از جملہ آنکہ -

مثنوی

ملک شد آئینہ اسکدری تا تو رنج خویش در و بنگاری
 روے تو زیبا نہ نماید مگر زنگ تقدی بری ازوے بدر

ملک فروزی چو سحر پیشه کن   وز نفس صبحدم اندیشه کن
 ناوک مردان کن صد تیر زن   آل نکلند گاه یکے پیر زن
 و چون خاطرش از کار مملکت فرانگته یافت - با جمع خواص حدم
 روی براه سراندیپ نهاد ما نند ماہ منزل بمنزل قطع میکرد و چون
 آفتاب از شهر بشهر انتقال میفرمود و در هر مرحله تجریه و از هر قافله بقافله
 اختصاص می یافت - تا بعد از پیودن مراحل برو بکر کشیدن شد اند سرد
 و گرم اطراف سراندیپ بروی ظاهر شد - و نفحات روح آن دیار
 بمشام شاه رسید - **بیت**
 بوی خوش تو هرگز با دلباشنید   از یار آستنا خیر آشناسنید
 و بعد از آنکه دوسه روزی در شهر سراندیپ از سنج راه بر آسود -
 انتقال و اسحال زیادتی آنجا گذاشته با دوسه تن از محرمان روی بکوه
 نهاد - و چون با علی کوه برآمد سر فرازی دید سایه دامش بر آفتاب
 افتاده - و شعاع تیغش خنجر مرغ زار روشنی داده - **شعری**
 بقد چون چرخ طلسم رفته والا   طمع کرده اطلس را بخارا
 چو با خنک فلک هم تنگ گشته   بتندی قبه او در گذر گشته
 فلک از تیغ همچو آهن او   نموده سبزه در و اسن او
 از هر طرف مرغزارے با نواع ریاحین آراسته - و بهر جانب بوستانے

از نزہت آباد ارم نشان دادہ - قطعہ
 سبزہ زارش را ثمرهای زبرد بر کنار کوهسارش لاکرهای مرصع بر میاں
 یا نہال جو بیارش شلخ طوبی متصل و زینم بوستانش باغ جنت بوستان
 و ایشلیم بہر گوشہ طوئے مینود - و مقامات متبرکہ را طوائف میگرد - در
 اثنائے تردد و نظرش بر خارے افتاد کہ سواد آں بانور دیدہ برابری
 کردی - و معرّ النور فی السواد از تاریکی اور روشن شدے - از
 مجاوران آں منازل باستفسار تمام معلوم فرمود - کہ آن مسکن حکیمیست
 کہ اورا بید پای خوانندی - یعنی طبیب مہربان و از بعضے اکابر ہند
 استماع افتادہ - کہ نام او پیل پاسے است کہ ہندی ہتی پات خوانندہ
 و او مروے بود بر مدارج دانش ترقی نمودہ - و جہد ہر نفس ناطقہ را
 بزبور فضائل تخلیہ کردہ - و در اں اوقات از صحبتِ فلائقِ اعراس
 فرمودہ و بانہدک کفلی قانع شدہ دیدہ از علائق دنیا بروختہ - و خاکستار
 اخلاق ناپاک را بشعلہ آتش ریاضت سوختہ - دیدہ بیدارش از فرط
 شب زندہ داری چہرہ خواب ندیدہ - و گوش ہوشش از غایت پیرنگانی
 جز ندے وَاللّٰهُ یَدْعُوْا اِلٰی دَارِ السَّلَامِ نَشیدہ - عشوی
 دمس گنجینہ تحقیق بیزاں جبینش آفتاب صبح خیزاں
 بہر حرفے فلک را کیسہ پرواز بہر کارِ قصار اخصرم راز

دایشلیم بازوے ملاقاتش زمانی بہ بیرون غار بایتاؤ۔ و بزبان
 حال از باطن آق صاحب کمال استجارت زیارت فرمود۔ پیر روشن
 دل بالہام غیبی و اعلام لاریسی بر ضمیر شاہ عالمگیر اطلاع یافتہ صدائے
 اَدْخُلُوْہَا بِسَلَامٍ اَمِیْنِیْنِ در داد عشومی
 شدہ در اں غار حکمت آئین شد غار از نقش خانہ چہیں شد
 خدمت پیر رامیال برہست کمر بندگی بجاں در بست
 نگاہ کرد برہمنہ دید قدم تجرید در عالم تفرید نہادہ۔ و شفقہ علم حقائق
 را در میدان و قائل جلوہ دادہ سیرت ملکی در صورت بشری او ظاہر
 و لطافت جہش بر لطافت روح برہانی باہر۔ راے بغراست دہست
 کہ مقصود خود از خواہد یافت۔ و بہین نفس نفیس او بگرد خویش خواہد رسید
 بادہی تمام متوجہ شد۔ و چہل نزدیک برہمن رسید۔ شرط تحیت بجائے
 آورده بلوازم خدمت قیام نمود۔ برہمن بعد از روجواب سلام واقامت
 مراسم اگر ام پیشستن اشارت فرمود و از رنج راہ پرسیدہ سبب قبول
 کلفت سفر و ترک راحت حضرت استفسار کرد۔ دایشلیم قصہ خواب و گنج و
 وصیت نامہ و حوالہ اتمام آن بسر اندیپ از مطلع نامقطع باز گفت
 برہمن تبسم فرمودہ گفت آفرین بر بہت پادشاہی یاد کہ در طلب دانش
 تحمل این ہمہ مشقت نماید و برائے آسائش مظلومان رعیت و آرمش

مخر و مان بریت اصناف محنت و بلیت قبول فرماید عشوی
 ای نوشت این جهان دشمن ملک بدیں گو. توان داشت
 بیج نمانے کہ تو آیش دہی میوہ شاخس نہ بود جز ہی
 انگہ برہمن سرورج اسرار باز کردہ صدف گوش راے ما از جواہر حکمت
 پر ساخت. و چند روز از معات خود بر طرف شدہ تبریت او پرداخت
 در اثنای مقالات وصیت نامہ ہوشنگ در میان آمد۔ پادشاہ یک
 یک از وصایا بر حکیم عرض میگرد۔ و برہمن درال باب بار اے اعظم
 سخنان میفرمود۔ و ایشلم آل را بقلم خیال بر لوح حافظ ثبت می نمود
 و کتاب کلید و دمنہ مشکل بر سوال و جواب راے و برہمن ست۔ و ما
 آل را در چارہ باب بر وجہ کہ فرست کتاب بران ناطق است ایراد
 کردیم۔ وَالْمَعُونَةُ مِنَ اللَّهِ الْمُسْتَعَانِ وَهُوَ حَسْبُنَا وَعَلَيْهِ التَّكْلَانُ

- (1) Books drawn from the Library by Fellows, Members of the Faculty, Members of the City College Staff may be retained not longer than one month.
- (2) Students of Intermediate, B.A. or LL.B. may be retained at the discretion of the Librarian if they are not demanded by any other building or needed in the Library.
- (3) Books may be reissued unless actually brought to the library charged over due. The borrower's card will be withheld till the payment of the fine.
- (4) Borrowers will be held strictly responsible for the loss or injury to any volume while in their possession.
- (5) No mark either in pencil or ink should be made on any part of the book.
- (6) No reference work will be loaned out.

**OSMANIA
UNIVERSITY
COLLEGE LIBRARY**

